

M A T E R I A Ł Y

Tomasz Korban

<https://orcid.org/0000-0001-8782-1677>

Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie

„Ameryka nie będzie głosować za przystąpieniem Polski do NATO”. Raport Ministerstwa Spraw Zagranicznych z 1997 roku w sprawie konsekwencji dla Polski zwrotu własności, odszkodowań i pomocy ofiarom Holocaustu*

Abstrakt: Tekst jest edycją źródłową przygotowanego w Ministerstwie Spraw Zagranicznych w 1997 r. raportu. Choć dokument powstał z myślą o zbliżającej się międzynarodowej konferencji w sprawie zagrabionego w trakcie II wojny światowej złota, dotyczy przede wszystkim szeroko pojętych kwestii własnościowych związanych z reprivatyzacją mienia żydowskiego i pomocy ofiarom Holocaustu. W raporcie omówiono konsekwencje zajęcia przez rząd polski określonego stanowiska wobec roszczeń środowisk żydowskich w kontekście integracji Polski z NATO i Unią Europejską.

Słowa kluczowe: Holocaust, Komisja Trójstronna ds. Restytucji Złota Monetarnego, NATO, Unia Europejska, reprivatyzacja.

Abstract: The text is the source edition of the report prepared in the Polish Ministry of Foreign Affairs in 1997. Although the document was created in view of the upcoming international conference on the gold looted during the Second World War, it deals primarily with broad property issues relating to the reprivatisation of Jewish property and assistance to

* Tekst powstał w ramach projektu naukowego finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki, zatytułowanego „Restytucja złota po II wojnie światowej. Działalność Komisji Trójstronnej ds. Restytucji Złota Monetarnego (1946–1998)”, realizowanego pod kierownictwem Tomasza Korbana i opieką naukową Jacka Tebinki (nr rej.: 2023/49/N/HS3/02971). Autor jest stypendystą korzystającym ze wsparcia finansowego Fundacji na rzecz Nauki Polskiej (FNP).

Holocaust victims. The report discusses the consequences of the position taken by the Polish government towards claims of Jewish communities in the context of Poland's integration into NATO and the EU.

Keywords: Holocaust, Tripartite Gold Commission, NATO, European Union, reprivatisation.

Wstęp

Szeroko pojęte zagadnienie restytucji i reprivatyzacji mienia żydowskiego w III RP było i jest przedmiotem wielu kontrowersji. Problem ten pojawił się już u zarania Polski ludowej, a jednocześnie na początku istnienia nowoczesnego państwa Izrael. W 1948 r. domagał się tego Żydowski Fundusz Narodowy¹. W latach 1958–1961 w Izraelu prowadzono nawet rejestrację majątków pożydowskich w Polsce. Pomimo nacisku żydowskiej opinii publicznej problem ten nie należał jednak do najważniejszych elementów stosunków polsko-żydowskich w czasach PRL, nawet w tych okresach, w których wzajemne relacje układały się poprawnie. Władze Izraela tymczasowo zrezygnowały z zabiegów o odzyskanie majątków czy chociażby otrzymanie odszkodowania za ich nacjonalizację, ponieważ szanse na ich uzyskanie były nikłe². Problem ten powrócił po 1989 r. Temat stał się również przedmiotem refleksji naukowej w bezpośredni sposób³, ale także całościowo, w kontekście reprivatyzacji w Polsce w III RP, czego podjęło się wielu autorów⁴. Joanna Dzwonczyk w swoim artykule zwraca uwagę na okoliczności pracy nad ustawą reprivatyzacyjną w Sejmie III kadencji (1997–2001). Autorka wskazuje, że projekt ustawy przez długi czas nie trafiał do Sejmu z obawy

¹ 1948 grudzień 21. – List radcy prawnego Konsulatu Generalnego RP w Jerozolimie Ch. Krongolda w sprawie prośby Żydowskiego Funduszu Narodowego o przedłużenie terminu działania dekretu, w: *Stosunki polsko-izraelskie (1945–1967). Wybór dokumentów*, oprac. S. Rudnicki, M. Silber, Warszawa 2009, dok. 89.

² 1965 październik 6. – Notatka dyrektora Departamentu V MSZ R. Spasowskiego (Warszawa) o dwustronnych stosunkach Polski i Izraela, w: *Stosunki polsko-izraelskie...*, dok. 386; por.: 1966 lipiec 7. – List ambasadora D. Sattata (Warszawa) do dyrektora Departamentu Europy Wschodniej MSZ E. Dorona (Jerozolima) o niezalatwionych sprawach w stosunkach z Polską, w: *ibidem*, dok. 399; 25 listopada, notatka wicedyrektora Departamentu V: działania propagandowe w Izraelu w sprawie rewindykacji mienia żydowskiego, w: *Polskie dokumenty dyplomatyczne 1958*, red. D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011, dok. 273.

³ Np. H. Kozłowski, *Restytucja mienia gmin wyznaniowych i organizacji żydowskich*, w: *Żydzi Wschodniej Polski. Seria 2. W blasku i w cieniu historii*, red. J. Ławski, B. Olech, Białystok 2014, s. 597–616.

⁴ Np. J. Dzwonczyk, *Reprivatyzacja w Polsce w dekadzie 1991–2001*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2003, nr 638, s. 21–35; T. Luterek, *Reprivatyzacja. Źródła problemu*, Warszawa 2016; K. Zaidler, *Reprivatyzacja z perspektywy teoretyczno-prawnej*, „Krytyka Prawa” 2009, t. I, nr 1, s. 174–192.

przed protestami środowisk żydowskich w przededniu przyjęcia Polski do NATO, jak również w związku z polskimi staraniami o przyjęcie do Unii Europejskiej⁵. Niektóre organizacje żydowskie otwarcie mówiły, że będą przeciwdziałać przyjęciu do NATO tych krajów, które nie uporały się ze zwrotem mienia żydowskiego⁶. O znaczeniu kwestii roszczeń reparyacyjnych w kontekście polskiego członkostwa w Pakcie Północnoatlantyckim pisze również w swoim artykule wspomnieniowym Ryszard Stemplowski, ambasador RP w Londynie (1994–1999)⁷. Jednym z warunków integracji Polski ze strukturami euroatlantyckimi było więc podjęcie – chociażby próby – zmierzenia się ze skomplikowanym problemem restytucji i reparywacji mienia żydowskiego.

Biorąc pod uwagę powyższe, niezwykle interesujące jest opracowanie, które powstało w październiku 1997 r.⁸ w MSZ – „Raport w sprawie konsekwencji dla Polski zwrotu własności, odszkodowań i pomocy ofiarom Holocaustu”, sygnowany przez Krzysztofa Śliwińskiego (1940–2021), ówczesnego pełnomocnika ministra spraw zagranicznych ds. kontaktów z diasporą żydowską (1995–1999)⁹. Śliwiński był doświadczonym dyplomata, mimo że swoją karierę w MSZ rozpoczął dopiero w 1990 r. Przed mianowaniem na stanowisko pełnomocnika pełnił funkcję ambasadora RP w Maroku (1990–1994), a następnie dyrektora Departamentu Promocji i Informacji, a także rzecznika MSZ¹⁰. Fakt, iż pełnił funkcję pełnomocnika zarówno w czasie rządów koalicji SLD-PSL, jak i AWS-UW, dowodzi nie tylko jego kompetencji, ale również dużego znaczenia problematyki, którą się zajmował dla kolejnych rządów III RP.

Choć bezpośrednim motywem powstania raportu nie była potrzeba rozwiązania problemu roszczeń reparyacyjnych lub restytucyjnych środowisk żydowskich, to źródło w głównej mierze dotyczy tej problematyki. Materiał może być również pożyteczny dla badaczy zajmujących się historią integracji europejskiej, dyplomacji III RP, a także rolą, jaką odgrywali (i odgrywają)

⁵ J. Dzwonczyk, op. cit., s. 23, 29. Ustawa reparywacyjna w kształcie zaproponowanym przez koalicję AWS-UW została ostatecznie zawetowana przez prezydenta Aleksandra Kwaśniewskiego, A. Dudek, *Historia polityczna Polski 1989–2023*, Warszawa 2023, s. 322.

⁶ J. Dyduch, *Stosunki polsko-izraelskie w latach 1990–2009*, Warszawa 2010, s. 177.

⁷ R. Stemplowski, *Dla Polski w NATO*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2009. t. XLIX, nr 3, s. 78.

⁸ Brak daty dziennej powstania źródła.

⁹ Problemów nastręcza samo umiejscowienie pełnomocnika ministra spraw zagranicznych ds. kontaktów z diasporą żydowską, ponieważ stanowisko to nie występuje w znanych schematach organizacyjnych MSZ z tego okresu (mimo że widnieje w nich, w Gabinetie Ministra, pełnomocnik ministra ds. współpracy bałtyckiej, IŚE i ochrony środowiska), por. K. Szczepanik, *Dyplomacja Polski 1918–2005. Struktury organizacyjne*, Warszawa 2005, schematy 30–31. Biorąc pod uwagę zakres obowiązków pełnomocnika, mógł on mieć do dyspozycji pracowników Departamentu Afryki, Azji, Australii i Oceanii.

¹⁰ Biuletyn nr 2907/III, Komisja Spraw Zagranicznych /nr 117/, 8 VI 2000, [Stenogram z posiedzenia sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych].

aktorzy niepaństwowi (*non-state actors*) w stosunkach międzynarodowych. Bez wątpienia, do takich należą organizacje reprezentujące środowiska żydowskie. Wreszcie, źródło jest istotne dla badania długotrwałych skutków II wojny światowej, w tym strat wojennych Polski.

Dlaczego raport znalazł się w Archiwum Rady Ministrów (ARM), choć powstał w MSZ? Jest to ściśle związane z bezpośrednią przyczyną jego opracowania. Była nią konieczność podjęcia przez Radę Ministrów RP na przełomie 1997 i 1998 r. decyzji dotyczącej przekazania przypadającego Polsce udziału w masie likwidacyjnej Komisji Trójstronnej ds. Restytucji Złota Monetarne go na Fundusz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich i związana z tym Londyńska Konferencja ds. Nazistowskiego Złota (2–4 grudnia 1997 r.), do udziału w której została zaproszona Polska. Świadczy o tym sama treść źródła, jak również pismo przewodnie towarzyszące raportowi¹¹.

Komisja Trójstronna ds. Restytucji Złota Monetarne go (1946–1998) została utworzona przez zachodnich aliantów (Wielka Brytania, Francja, USA) w celu zwrotu złota monetarne go (tj. zasobów banków centralnych państw okupowanej Europy), które zostało zagrabione przez państwa Osi w trakcie II wojny światowej. Do Komisji swoje roszczenia łącznie zgłosiło dziesięć państw, pośród których była Polska. Likwidacja Komisji odbywała się w towarzystwie dwóch skandali. Zachodni alianci przyznali po wielu latach coś, co było tajemnicą poliszynela: w puli znajdowało się również złoto należące do osób prywatnych, pochodzące m.in. od ofiar obozów koncentracyjnych. Drugą kontrowersyjną sprawą była rola Szwajcarii jako bankiera III Rzeszy w trakcie wojny. Polsce przypadła dosyć symboliczna ilość złota – 38 kg¹². Pierwsza dyskusja na posiedzeniu Rady Ministrów na ten temat odbyła się już 7 listopada 1997 r. Podjęcie decyzji w tej sprawie zostało odroczone na „jedno z najbliższych posiedzeń Rządu” z powodu konieczności konsultacji z ministerstwami: spraw zagranicznych, sprawiedliwości i finansów¹³. Mimo że decyzja, którą miał podjąć rząd RP miała duże znaczenie, o czym świadczy

¹¹ Archiwum Rady Ministrów (dalej: ARM), RM-22-76-97, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów, Stanowisko Rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. Złota dotyczącej utworzenia funduszu pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, K. Śliwiński do W. Walendziaka, 27 XI 1997.

¹² T. Korban, *Problem restytucji złota monetarne go zagrabionego przez III Rzeszę. Polska a Komisja Trójstronna – stan badań i perspektywy badawcze*, w: *Studia z najnowszej historii Polski*, t. 4, red. R. Łatka, Warszawa 2022, s. 128–129; idem, *Yugoslavia and the Restitution of Monetary Gold after World War II*, „Journal of Contemporary History” 2023, t. LIX, nr 1, s. 157.

¹³ ARM, RM-22-76-97, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów, Stanowisko Rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. Złota dotyczącej utworzenia funduszu pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, Wyciąg z protokołu posiedzenia Rady Ministrów w dniu 7 listopada 1997 r.

treść przygotowanej edycji, Rada Ministrów wyraziła zgodę na przekazanie złota na rzecz Funduszu dopiero 16 czerwca 1998 r.¹⁴ Należy jednak zaznaczyć, że nie wynikało to z opieszałości rządu, ale z przyczyn proceduralnych samej Komisji Trójstronnej, która przeprowadziła ostateczny podział złota, wynikający z jej likwidacji, dopiero w maju i czerwcu 1998 r.¹⁵

Opracowanie znajdujące się w ARM jest jedną z dwóch kopii tekstu raportu, do których udało się dotrzeć. Druk ten (określany dalej jako wersja RM) ma osiemnaście ponumerowanych stron wraz ze spisem treści, a także stronę tytułową. Jest to druk jednostronny o formacie A4. Nie przeprowadzono paginacji źródła. W jednostce archiwalnej oprócz raportu znajduje się wspomniane już pismo przewodnie, projekt stanowiska rządu wobec propozycji rządów państw – uczestników Komisji Trójstronnej w sprawie utworzenia funduszu na rzecz ofiar prześladowań hitlerowskich¹⁶.

Oprócz wersji RM raport odnaleziono również w zasobach Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych, w zespole Departamentu Afryki, Azji, Australii i Oceanii (DAAAiO)¹⁷. Stąd też druk ten nazwano wersją MSZ. Podobnie jak wersja RM, jest to druk jednostronny o formacie A4, zawierający siedemnaście ponumerowanych stron (włączając w to spis treści), a także stronę tytułową. Różnica w liczbie stron obu wersji wynika z układu graficznego obu druków, a także nieznacznych różnic w treści obu kopii. Wersja MSZ została spaginowana, prawdopodobnie w AMSZ (k. 52–69). Jednostka archiwalna,

¹⁴ ARM, RM–22–45–98, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów, Wniosek o podjęcie decyzji o przekazaniu do Funduszu na Rzecz Ofiar Prześladowań Hitlerowskich utworzonego na mocy porozumienia z dnia 1 grudnia 1997 roku, pomiędzy rządem Wielkiej Brytanii a Zarządem Banku Rezerwy Federalnej w Nowym Jorku przypadającego Rzeczpospolitej Polskiej złota z Funduszu Złota Monetarnego zarządzanego przez aliancką Komisję Trójstronną ds. Restytucji Złota Monetarnego, J. Ambroziak do A. Prokсы, 29 V 1998.

¹⁵ Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve, Tripartite Gold Commission 160Q082, Final Report of the Commission to the three Governments. 1998 (Projets et original signé le 3 septembre 1998).

¹⁶ Na odwrocie pisma przewodniego znajduje się odręczna adnotacja mówiąca o tym, iż raport został przesłany również do Sejmu i Senatu. Udało się dotrzeć do kopii znajdującej się w Archiwum Senatu oznaczonej sygnaturą 258/17 t. 1 dop. z 16. X 2001 r. Gabinet Marszałka Senatu Alicji Grzeškowiak, Ministerstwo Spraw Zagranicznych. Jest ona zbieżna z wersją RM; ARM, RM–22–76–97, Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów, Stanowisko Rządu RP wobec propozycji rządów państw-uczestników Komisji Trójstronnej ds. Złota dotyczącej utworzenia funduszu pomocy dla ofiar prześladowań hitlerowskich, K. Śliwiński do W. Walendziaka, 27 XI 1997.

¹⁷ Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (dalej: AMSZ), Z–29/315/3448, Departament Afryki, Azji, Australii i Oceanii (dalej: DAAAiO), Współpraca polityczna. Notatki, materiały, korespondencja dot: wystąpienia antypolskich podczas wizyty Premiera W. Cimoszewicza w Izraelu, stosunków polsko-izraelskich, kontaktów RP z Autonomią Palestyńską, współpracy miast polskich z izraelskimi, Raport w sprawie konsekwencji dla Polski zwrotu własności, odszkodowań i pomocy ofiarom Holocaustu, październik 1997, k. 52–69.

w której znajduje się wersja MSZ, zawiera inne dokumenty dotyczące stosunków polsko-żydowskich.

Podstawę wydania stanowi wersja ARM, którą uznano za wersję ostateczną raportu. Przemawiają za tym dwa argumenty. Po pierwsze, wersja RM została przesłana z MSZ do Kancelarii Premiera później, 27 listopada 1997 r. Natomiast wersja MSZ znajdowała się w wewnętrznym obiegu ministerstwa co najmniej od 4 listopada 1997 r. W tym dniu Śliwiński przesłał raport do Krzysztofa Szumskiego, ówczesnego dyrektora, z prośbą o wyrażenie swoich uwag na temat treści opracowania¹⁸. Po drugie, w rzeczowej korespondencji pełnomocnik ministra zaznacza, że „raport będzie omawiany na najbliższym posiedzeniu kierownictwa resortu”¹⁹. Pomiedzy obiema wersjami występują nieznaczne różnice, które zostały zaznaczone w edycji. Należy uznać, że owe różnice wynikają ze zmian wypracowanych w dyskusjach w MSZ.

Jak już wspomniano, raport jest sygnowany przez Krzysztofa Śliwińskiego (na samym końcu znajduje się jego imię i nazwisko, brak natomiast podpisu odręcznego zarówno w wersji RM, jak i w wersji MSZ). Można by mieć wątpliwości, czy to sam pełnomocnik był autorem raportu. Z jednej strony bowiem podobne opracowania, dotyczące stosunków polsko-żydowskich czy samej konferencji londyńskiej były sygnowane przez Śliwińskiego, natomiast przed jego podpisem znajdowała się informacja o autorach opracowań, którymi byli pracownicy DAAAiO²⁰. Z drugiej strony jednak, w tekście raportu brak jest wzmianek o innych autorach opracowania. Należy uznać zatem, to sam Śliwiński przygotował raport.

W trakcie prac nad edycją źródłową kierowano się projektem instrukcji wydawniczej Ireneusza Ihnatowicza²¹. W sytuacjach, w których uznano to za zasadne, odstąpiono od zawartych w niej wskazówek. Z edycji usunięto znajdujący się na początku raportu spis treści. Zachowano oryginalną pisownię, włączając w to pogrubienia i zapis kursywą. Poprawiono błędy językowe tak, aby nie wpłynęło to na interpretację źródła. Przypisy rzeczowe zapisano ciągłą numeracją liczbami arabskimi, a przypisy autorskie (występujące w źródle) oznaczono gwiazdkami. W edycji zaznaczono również oryginalną numerację stron.

¹⁸ AMSZ, Z-29/315/3448, DAAAiO, Współpraca polityczna. Notatki, materiały, korespondencja dot.: wystąpienie antypolskich podczas wizyty Premiera W. Cimoszewicza w Izraelu, stosunków polsko-izraelskich, kontaktów RP z Autonomią Palestyńską, współpracy miast polskich z izraelskimi, K. Śliwiński do K. Szumskiego, 4 XI 1997.

¹⁹ Ibidem.

²⁰ Np. AMSZ, Z-29/581/7564, DAAAiO, Międzynarodowe Kongresy, Zjazdy, Konferencje Ekonomiczne, Pilna notatka w sprawie przygotowań do Międzynarodowej Konferencji Londyńskiej na temat złota nazistowskiego, 30 X 1997, k. 3.

²¹ I. Ihnatowicz, *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1962, t. VII, s. 99–124.

[s. 1]

Ministerstwo Spraw Zagranicznych, Pełnomocnik Ministra ds. Kontaktów z Diasporą Żydowską

Warszawa, październik 1997

Raport w sprawie konsekwencji dla Polski zwrotu własności,
odszkodowań i pomocy ofiarom Holocaustu

[s. 2]

*W dniach 2–4 grudnia br. w Londynie odbędzie się **Międzynarodowa Konferencja**, z udziałem wszystkich państw uczestniczących w II wojnie światowej, na temat złota nazistowskiego, pozostającego w gestii Trójstronnej Komisji ds. Złota (TGC). Na Konferencji poruszone też będą kwestie **innych form majątku. Ich rozstrzygnięcie będzie miało zasadniczy wpływ na ustalenie reguł dotyczących zarówno indywidualnych, jak i zbiorowych praw do odszkodowań lub do restytucji w kontekście Holocaustu. Sprawa ta ma dla Polski duże znaczenie polityczne i wymaga pilnego podjęcia działań mających na celu wypracowanie jednolitego stanowiska.***

Materialne i finansowe konsekwencje Holocaustu

Zmiany ustrojowe w Europie Środkowej i Wschodniej stworzyły warunki dla podjęcia kroków mających na celu odzyskanie własności należącej przed wybuchem Drugiej Wojny Światowej do ludności żydowskiej i utraconej w przeważającej mierze w okresie Holocaustu. Celem skoordynowania tych wysiłków została powołana, z inicjatywy Światowego Kongresu Żydów (World Jewish Congress – WJC) w 1992 r. **Światowa Organizacja Żydowska do spraw Restytucji** (World Jewish Restitution Organisation – WJRO). **WJRO uzyskała także od rządu Izraela mandat na zajmowanie się problemem restytucji, ale na zasadzie autonomii i nieangażowania autorytetu władz Izraela, w sytuacjach, które mogłyby zaszkodzić jego polityce zagranicznej. Mimo iż WJRO jest organizacją zrzeszającą przedstawicieli diaspory z wielu państw, do uczestnictwa w niej nie zostały zaproszone organizacje żydowskie z Europy Środkowo-Wschodniej.**

Punktem odniesienia dla formułowanych postulatów dotyczących restytucji była sytuacja w krajach Europy Zachodniej, gdzie sprawy zarówno prywatnej, jak i zbiorowej własności żydowskiej były uregulowane na ogólnych zasadach państw demokratycznych. Stąd wypływały apele do państw Europy Ś[rodkowo]-W[schodniej].

Ponadto sprawa odszkodowań dla ofiar Holocaustu żyjących na Zachodzie i w Izraelu wydawała się w zasadzie rozwiązana poprzez rozmaite zobowiązania finansowe, jakie przyjęła na siebie RFN. Odszkodowań takich nie

otrzymywały osoby zamieszkujące kraje dawnego Bloku Wschodniego, które w związku z tym określa się dzisiaj mianem „podwójne ofiary” (double victims).

W dyskusji na ten temat strona żydowska wysuwa najczęściej argumenty o charakterze moralnym i emocjonalnym. Znajdują one najsilniejsze poparcie światowej opinii publicznej oraz poparcie polityczne, zwłaszcza w Stanach Zjednoczonych (rezolucje Kongresu i Senatu USA, powołanie przez amerykański Departament Stanu Stuarta Eizenstata²² na funkcję specjalnego przedstawiciela ds. restytucji mienia żydowskiego w Europie Środkowej i Wschodniej itp.), a także Unii Europejskiej (m.in. rezolucje Parlamentu Europejskiego). Zarówno w Stanach Zjednoczonych, jak i w Izraelu, i Europie, sprawom tym wiele uwagi poświęcają media.

Do tragedii Holocaustu odwołują się w wielkim stopniu wszystkie wystąpienia dotyczące restytucji i odszkodowań. **Przedmiotem kontrowersji jest jednak, jak daleko [s. 3] mogą te postulaty sięgać, jakie środki nacisku dla ich realizacji powinny być stosowane, a nawet w jakiej mierze powinny być łączone ze sprawą Holocaustu*.**

W przypadkach, w których mogą znaleźć zastosowanie ogólne **procedury restytucji i reparywacji** (przywracanie prawa własności kiedy istnieją spadkobiercy lub gminom wyznaniowym na zasadzie przyjętych dla innych wspólnot religijnych), odwołanie się do Holocaustu zwraca uwagę na wyjątkowość sytuacji i wskazuje na wagę i potrzebę pilnego rozwiązania tych spraw.

W przypadkach takich, jak mienie pozostawione bez spadkobierców lub bezimienne (na przykład złoto zrabowane osobom prywatnym) tylko **odwołanie się do poczucia sprawiedliwości** przemawia za postulatami przyjęcia wyjątkowych reguł dziedziczenia (uznanie praw spadkobierców zbiorowych gdy nie można odnaleźć spadkobierców indywidualnych).

Względy humanitarne leżą też u podstaw tworzenia fundacji pomocy ofiarom Holocaustu z funduszy przekazywanych dobrowolnie przez szereg państw i instytucji prywatnych, jako symboliczna rekompensata za mienie zrabowane ludności żydowskiej i pozostające w rękach osób trzecich, gdy nie istnieje możliwość odnalezienia pierwotnych właścicieli. Fundacja taka z inicjatywy rządu powstała w Szwajcarii, jest tworzona na Węgrzech, fundacja międzynarodowa ma powstać w oparciu o złoto będące jeszcze w dyspozycji Komisji Trójstronnej.

* Np.: Prof. I[srael] Gutman z Instytutu Yad Vashem uważa, że **debata na temat kwestii materialnych przesłoni podstawowy wymiar Holocaustu, jakim jest zagłada cywilizacji**. Theo Klein, b. przewodniczący Centralnego Konsystorza we Francji uważa, że debata ta prowadzić może do **banalizacji Holocaustu**. Podobne zastrzeżenia wysuwa A[braham] Foxman, dyrektor generalny Anti-Defamation League w Nowym Jorku oraz M[iles] Lerman, dyrektor Muzeum Holocaustu w Waszyngtonie.

²² Stuart Eizenstat (ur. 1943) – amerykański podsekretarz stanu związany z Partią Demokratyczną (1997–1999), ambasador USA przy UE (1993–1996).

Wśród najpilniejszych postulatów wymienia się udzielenie pomocy zwłaszcza ofiarom Holocaustu w podeszłym wieku. Nie jest on przez nikogo negowany, chociaż poza przypadkami oczywistymi konieczne jest ciągle wypracowanie praktycznych kryteriów rozdziału funduszy. Jednocześnie, ze względu na czas jaki upłynął, problem ten ma wielki wymiar moralny i emocjonalny, ale stosunkowo niewielkie rozmiary materialne i w Polsce na przykład wydaje się dotyczyć poniżej 2000 osób.

Odszkodowania i udział w restytucji dla spadkobierców ofiar Holocaustu

Obok sprawy odszkodowań dla ofiar Holocaustu duże znaczenie ma **rozstrzygnięcie kwestii praw do restytucji i odszkodowań, jakie mogliby mieć spadkobiercy ofiar Zagłady w sensie zbiorowym**, pomijając oczywiście prawa indywidualnych spadkobierców, wynikające z norm kodeksów cywilnych. W wypowiedziach polityków, notach dyplomatycznych i rezolucjach parlamentów sprawa ta jest na ogół pomijana, ponieważ używany jest zazwyczaj termin „ofiary hitleryzmu”, często domyślnie w sensie „ofiary Holocaustu”. Natomiast w wystąpieniach wielu organizacji żydowskich i wypowiedziach ich przywódców postulatom restytucji, odszkodowań i pomocy dla ofiar Holocaustu towarzyszą z reguły słowa: „i ich rodzin” (a więc i potomków) albo ogólnie: „i spadkobierców”, odnoszące się, jak wynika z dalszych dyskusji, do religijnych i społecznych instytucji żydowskich, ale także do osób prywatnych.

Tak na przykład, wpływowa brytyjska organizacja Holocaust Educational Trust²³ domaga się zwrotu sum pozostających na kontach bankowych wraz z odsetkami spadkobiercom właścicieli, natomiast gdy takich nie ma, „żyjącym ofiarom Holocaustu i ich rodzinom”. Z reguły termin „spadkobiercy” jest obecny w postulatach formułowanych przez [s. 4] WRJO. Jest też obecny w wystąpieniach senatorów i kongresmanów amerykańskich najbardziej zaangażowanych na tym polu*.

Spór dotyczy przeznaczenia, miejsca i sposobu wykorzystania funduszy pochodzących z tak rozumianej restytucji i odszkodowań. Przywódcy lokalnych wspólnot i gmin żydowskich w poszczególnych krajach na ogół zawsze postulują

* Senator Alfonse d'Amato, występując przed Organizacją Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, mówi na przykład: „Jestem przekonany, że **każdy rząd** (państw OBWE) **musi podjąć uczciwy wysiłek rozwiązania najbardziej palących problemów będących do dzisiaj dziedzictwem Drugiej Wojny Światowej.** (...) Rządy centralnej i środkowej Europy mają ważny obowiązek pomocy ofiarom Holocaustu. Rządy te powinny wypłacić odszkodowania lub przeprowadzić restytucję, do której prawo mieli by spadkobiercy ofiar, i byłoby tak gdyby nie przejęcie władzy przez komunistów, które narzuciło tym krajom tyrańskie rządy przez blisko pięćdziesiąt lat”.

²³ Założona w 1988 r. brytyjska organizacja pozarządowa zajmująca się edukacją na temat Holocaustu.

wykorzystanie większości odzyskanych sum na miejscu. WJRO podkreśla prawa potomków społeczności, która była ofiarą Zagłady, żyjących obecnie w Izraelu i w diasporze, do współdecydowania o przeznaczeniu funduszy. Centrum Simona Wiesenthala²⁴ stoi na stanowisku, że pochodzące z restytucji i odszkodowań fundusze powinny być wykorzystane na społeczne i edukacyjne cele w Europie Środkowo-Wschodniej. Prezes Agencji Żydowskiej Avraham Burg²⁵ zaproponował, aby służyły one finansowaniu programów edukacyjnych dla Żydów w diasporze. Izraelska partia Aguda Israel proponuje przekazanie ich organizacjom religijnym mającym swe korzenie w Europie Środkowo-Wschodniej, a więc przede wszystkim instytucjom chasydzkim. **Rzadziej pojawia się postulat, aby część funduszy przeznaczyć na upamiętnienie ofiar Holocaustu i na pomniki w miejscach związanych z Zagładą.**

Kwestia restytucji i odszkodowań w dyskusji o rozszerzeniu NATO i Unii Europejskiej

W kontekście Holocaustu postulaty restytucji i odszkodowań mają charakter apelu do sumień i poczucia sprawiedliwości i w takich kategoriach są często formułowane przez polityków. S[tuart] Eizenstat tak przedstawia stanowisko amerykańskie: **„choć rozumujemy problemy finansowe państw walczących o zreformowanie swojej gospodarki, to uważamy, że nowe demokracje Środkowej i Wschodniej Europy powinny wykorzystać historyczną szansę przezwyciężenia złowrogich skutków nazistowskich i komunistycznych prześladowań. Poprzez przyjęcie jasnej zasady uczciwego i pełnego zwrotu zagrabionej lub skonfiskowanej własności kraje te mogą wreszcie stawić czoło trwającej od pół wieku niesprawiedliwości”***. Wiele wypowiedzi idzie jednak dalej**. Bardzo

* Prezydent Bill Clinton, wyrażając swoje poparcie dla restytucji w liście do obradującego w styczniu 1996 r. w Jerozolimie światowego zjazdu WJC, pisze, że „zwrot mienia żydowskiego i nieżydowskiego **niesprawiedliwie skonfiskowanego** ponad pięćdziesiąt lat temu (...) jest problemem skomplikowanym i wywołującym emocje”.

** Senator D'Amato mówi na przykład: „**Obserwacja sposobu, w jaki problemy restytucji i odszkodowań są rozwiązywane w Europie Środkowej pozwala osądzić, w jakim stopniu rządy państw tego regionu chcą być rządami przeprowadzającymi rzeczywiste reformy, rządami zrywającymi z dziedzictwem reżimów komunistycznych (...).** Jak dotąd ich dotychczasowe postępowanie w tym co dotyczy zwrotu własności stawia to pod znakiem zapytania”.

²⁴ Powołana w 1977 r. przez Simona Wiesenthala organizacja pozarządowa, zajmująca się kultywowaniem pamięci o Holocaustie, obroną praw człowieka, *About, Simon Wiesenthal Center*, <https://www.wiesenthal.com/about/> (dostęp: 2 VIII 2025).

²⁵ Avraham Burg (ur. 1955) – izraelski polityk, przewodniczący Agencji Żydowskiej w latach 1995–1999, 15. Przewodniczący Knesetu (1999–2003).

charakterystyczna jest tu opinia Avrahama Burga: **„Zwrot skradzionej własności jest podstawowym testem dla państw Europy Środkowo-Wschodniej, jeżeli chcą one dołączyć do wspólnoty demokratycznych narodów. Żydzi nie będą płacić za to, że te kraje są biedne”**.

Ogólny zwrot „wspólnota demokratyczna narodów” praktycznie oznacza główne organizacje polityczne, gospodarcze i militarne państw euro-atlantycznych, a na pierwszy miejscu NATO i Unię Europejską. **W stosunku do państw Europy Środkowo-Wschodniej (w tym oczywiście i Polski) postawienie spraw restytucji i odszkodowań jako jednego z [s. 5] warunków członkostwa jest ważnym, politycznym instrumentem nacisku. Nie jest też możliwe ominięcie tego warunku ani uniknięcie dyskusji na temat restytucji mienia ludności żydowskiej i związanych z Holocaustem odszkodowań w czasie debaty ratyfikacyjnej nad przyjęciem Polski do NATO, ani w czasie całego procesu rokowań o przystąpienie do Unii Europejskiej***.

Przy całym zainteresowaniu, jakie omawianymi kwestiami przejawia lobby amerykańsko-żydowskie w Kongresie USA, **ci sami kongresmeni, którzy wypowiadają często krytyczne uwagi pod adresem Polski, są zdecydowanymi orędownikami rozszerzenia NATO**.

Lider mniejszości demokratycznej w Senacie USA i jednocześnie przewodniczący Komisji Spraw Zagranicznych Kongresu Joseph R[obinette] Biden²⁶ w czasie pobytu w Warszawie w marcu br. powiedział publicznie: **„nawet jeśli Polska spełni wszystkie inne kryteria, ale nie upora się z wrogością wobec społeczności żydowskiej, to Ameryka nie będzie głosować za przystąpieniem Polski do NATO. Dla nas jest to najważniejsze polityczne kryterium”**.

* Świadczy o tym dobitnie wiele wystąpień i wypowiedzi. W kwietniu 1995 r. ośmiu przywódców Kongresu USA opublikowało w tej sprawie list do sekretarz[a] stanu Warren'a Christophera, stwierdzając, że **restytucja mienia komunalnego (gmin żydowskich) będzie miała praktyczne konsekwencje dla stosunków Stanów Zjednoczonych z państwami Europy Środkowo-Wschodniej w kontekście ich starań o przyjęcie do NATO**. W lutym 1997 r. projekt utrzymanej w tym duchu rezolucji Izby Reprezentantów Kongresu, rozszerzającej kwestię restytucji o sprawy mienia prywatnego, przedstawił senator D'Amato. Według opinii kompetentnych obserwatorów, także amerykańsko-żydowska instytucja zajmująca się lobbieniem na rzecz Izraela w kongresie USA (A[merican] I[srael] P[ublic] A[ffairs] C[ommittee]) dąży do złączenia kwestii restytucji ze sprawą przyjęcia Polski do NATO. Dyrektor Wykonawczy WJC E[lan] Steiberg poinformował, że Senat Stanów Zjednoczonych poprosił tę organizację o przekazanie jej stanowiska w sprawie rozszerzenia NATO. Steinberg zarazem skrytykował te organizacje żydowskie, które nie chcą wiązać sprawy rozszerzenia NATO z kwestią restytucji.

²⁶ Joseph Robinette Biden (ur. 1942) – 46. prezydent USA (2021–2024), w 1997 r. był tylko członkiem wspomnianej Komisji, jej przewodniczącym był w latach 2001–2003.

Do blokowania procesu przyjęcia Polski do NATO ze względu na powolny przebieg restytucji w Polsce wezwał jeden z liderów WJRO, amb[asador] Naphtali Lavie²⁷ w czerwcu 1997 r. Jego wypowiedź spotkała się z krytyką przywódców tych organizacji żydowskich, które argumentują, że przystąpienie Polski do NATO zdecydowanie wpłynie na umocnienie stabilizacji i struktur demokratycznych, co będzie generalnie z korzyścią dla rozwiązywania wszelkich problemów polsko-żydowskich. Do organizacji zajmujących takie stanowisko należą bardzo wpływowe: Komitet Żydów Amerykańskich (AJC), Anti-Defamation League (ADL) i B'nai Brith, ale ich poparcie dla polskich aspiracji atlantyckich jest warunkowe i zależy od tego, jak będą oceniać one kształtowanie się stosunków polsko-żydowskich, postęp w rozwiązywaniu istniejących problemów oraz stosunki polsko-izraelskie.

W sprawach restytucji kilkakrotnie zajmował stanowisko Parlament Europejski, natomiast opinia („Avis”) Komisji Europejskiej na temat Polski opublikowana 16 lipca br.²⁸ stwierdza: „Sprawa odszkodowań dla osób wywłaszczonych przez nazistów i komunistów pozostaje do uregulowania. **Rząd przyjął co prawda w lutym 1997 r. ustawę umożliwiającą zwrot Żydom odebranej przez nazistów własności gmin żydowskich, nie ma jednak podobnych uregulowań w odniesieniu do własności osób prywatnych**”²⁹.

Postawa organizacji żydowskich w Europie Środkowej wobec argumentacji w dyskusji o problemie zakresu restytucji i odszkodowań

Przywódcy społeczności żydowskiej, związków gmin i innych instytucji w Polsce (i krajach Europy Środkowej i Wschodniej), z reguły są przeciwni postulatowi odszkodowań czy zwrotu za zagrabioną czy znacjonalizowaną własność prywatną na zasadach innych, niż ogólne ustawodawstwo reprivatyzacyjne. Takie stanowisko zajmowali też konsekwentnie w ciągu ostatnich lat przedstawiciele władz polskich, podkreślając, że proces reprivatyzacji nie [s. 6] może być związany ani z dyskryminacją, ani z uprzywilejowaniem

²⁷ Naftali Lau-Lawi (1926–2014) – izraelski dyplomata i działacz WJRO.

²⁸ Commission Opinion on Poland's Application for Membership of the European Union, 15 VII 1997, COM(97) 2002 final, Eur-Lex Document 51997DC2002, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:51997DC2002> (dostęp: 5 V 2025). Była to opinia Komisji Europejskiej na temat członkostwa Polski w UE, przedstawiona Parlamentowi Europejskiemu 16 lipca 1997 r. Podobny dokument został sporządzony w przypadku innych krajów starających się w tamtym czasie o członkostwo w UE.

²⁹ Mowa o ustawie uchwalonej przez Sejm: „Dziennik Ustaw” 1997 nr 41 poz. 251, Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej.

żadnej grupy dawnych właścicieli. W wypowiedziach reprezentantów administracji amerykańskiej termin **„dyskryminacja”**, w związku z projektami przywracania własności prywatnej i ewentualnymi odszkodowaniami, jest jednak używany w stosunku do określenia przez ustawodawcę obowiązku posiadania obywatelstwa i/lub zamieszkiwania w danym kraju osób, których dotyczyć może reprivatyzacja.

Przedmiotem kontrowersji pomiędzy przedstawicielami wspólnot w Europie Środkowo-Wschodniej a przywódcami zagranicznych i międzynarodowych organizacji jest też kwestia zakresu roszczeń materialnych, często z lokalnej perspektywy uważanych za przesadne i nierealne. Najczęściej konflikty te dotyczą roli, jaką pragnie odgrywać WJRO i obieranej przez tę organizację taktyki*.

Również przywódcy żydowscy w Szwajcarii przeciwstawiali się generalnym atakom na ich kraj oraz groźbie bojkotu banków i żądaniom zniesienia tajemnicy bankowej, wysuwanym przez część organizacji i prasy amerykańskiej. Europejscy przywódcy żydowscy formułowali przy tym obawy, że przesadne i nierealne roszczenia prowadzić mogą do wzrostu nastrojów antysemitycznych i wrogości do Żydów. Szczególnie w Szwajcarii odnotowuje się już wyraźne zniecierpliwienie społeczeństwa rozmiarami, jakie przybiera krytyka tego państwa. Odmienne charakter mają obawy wyrażane w Izraelu wobec niektórych wysuwanych przez WJRO roszczeń. Cały proces jest bowiem z uwagą śledzony przez Palestyńczyków, wysuwających roszczenia w stosunku do utraconej ziemi i nieruchomości, i w pewnej mierze może mieć charakter niebezpiecznego dla interesów izraelskich precedensu.

ZARYS PROBLEMÓW ZWIĄZANYCH Z POSZCZEGÓLNYMI KATEGORIAMI RESTYTUCJI MIENIA I ODSZKODOWAŃ DLA OFIAR HOLOCAUSTU W POLSCE

Naciski na Szwajcarię w związku ze sprawą „martwych kont” bankowych i generalna krytyka tego państwa za jego rolę w czasie wojny pośrednio wpływają na podnoszenie problemu polskiego antysemityzmu zarówno w okresie

* Polscy przywódcy Związku Gmin Żydowskich przeciwstawili się wezwaniom do blokowania procesu przyjęcia Polski do NATO i generalnie zaakceptowali przyjęte przez Polskę rozwiązania dotyczące restytucji mienia gmin wyznaniowych, krytykowane przez WJRO. W wypowiedziach przywódców węgierskich znalazły się zarzuty, że WJRO „traktuje nas jak dyktator”, chociaż ostatecznie na Węgrzech wypracowany został kompromis w postaci przekazania przez władze państwowe funduszy na rzecz fundacji wypłacającej odszkodowania. Przewodniczący Czeskiej Federacji Gmin Żydowskich, Tomasz Kraus, wyraźnie podkreśla, że sprawa restytucji jest przede wszystkim wewnętrznym problemem Republiki Czeskiej. Naciski zewnętrzne na Czechy są jednak znacznie mniejsze niż w wypadku Polski, bo Czechy mają opinię najmniej antysemitycznego z krajów regionu.

międzywojennym, jak i współcześnie. Krytykowane jest zachowanie się społeczeństwa polskiego w okresie Holocaustu i przejęcie przez Państwo mienia porzuczonego, jako³⁰ „mienia porzuczonego”^{**}.

[s. 7]

Restytucja majątku żydowskich gmin wyznaniowych

Uchwalona [w] lutym 1997 r. ustawa „**O stosunku RP do gmin wyznaniowych żydowskich**”³¹ jest najważniejszym krokiem, jaki podjęła Polska w kierunku uregulowania związanych z Holocaustem problemów własności^{**}. Ustawa weszła w życie w kwietniu tego roku i stworzyła ramy prawne dla procesu zwrotu nieruchomości służących celom kultu lub stanowiących uposażenie żydowskich min wyznaniowych. Czyni ona Związek Żydowskich Gmin Wyznaniowych w RP i poszczególne gminy formalnie jedynym podmiotem procesu restytucji mienia będącego historycznie zbiorowym dziedzictwem Żydów polskich.

WJRO gwałtownie krytykowała to rozwiązanie, argumentując istnieniem olbrzymiej dysproporcji pomiędzy liczbą gmin i liczebnością Żydów w Polsce przed wojną i współcześnie, a zarazem prawami wielkiej ilości osób mieszkających obecnie w Izraelu lub w różnych krajach diaspory do dziedziczenia lub przynajmniej współdecydowania o własności ich przodków. **Domagały się one włączenia ich do ustawy na zasadach prawnych spadkobierców przedwojennych gmin żydowskich w Polsce.** Władze polskie odwoływały się przede wszystkim do zasady jednakowego traktowania przez prawo polskie wszystkich wyznań i Kościołów.

Próbą znalezienia praktycznego kompromisu jest **zapis ustawy o możliwości powołania fundacji**, w skład której wchodziłoby zarówno przedstawiciele Związku Żydowskich Gmin Wyznaniowych w Polsce, jak i WJRO. Zadaniem

* W publicystyce występuje to czasami w postaci skrajnej: „(...) Polska jest chyba jedynym w Europie państwem, w którym nie uchylono formalnie hitlerowskich zarządzeń o konfiskacie żydowskiego mienia” i „Polska powinna natychmiast zrzec się ciągnięcia jakichkolwiek korzyści z tej hitlerowskiej zbrodni” pisze Aleksander Klugman w izraelskich „Nowiny-Kurier”. Podobne sformułowania znalazły się w liście WJRO i WFPJ do władz polskich, który stwierdzał, że **polskie ustawodawstwo „legalizuje, ułatwia i utrzymuje wielką, hitlerowską grabież żydowskiej własności publicznej, jaka w Polsce pozostała po zagładzie polskich Żydów”**.

** Komisja Europejska stwierdziła, że „**umożliwia ona zwrot Żydom odebranej przez nazistów własności gmin wyznaniowych**”, ambasadorowie Izraela w Warszawie i Hadze określali ustawę jako historyczną, z zadowoleniem przyjęła ją administracja amerykańska.

³⁰ W wersji MSZ: bezpieczeństwa.

³¹ „Dziennik Ustaw” 1997, nr 41, poz. 251, Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej.

tej fundacji, działającej w ramach polskiego prawodawstwa, byłoby przygotowanie wniosków o restytucję poszczególnych obiektów i administrowanie przywracaną własnością.

W procesie restytucji **szczególny problem stanowią cmentarze, których w obecnych granicach Polski jest około 1000** (w tym mniej więcej jedna trzecia całkowicie zniszczonych). Ortodoksyjna tradycja religijna nie dopuszcza w żadnych okolicznościach do ekshumacji szczątków i likwidacji cmentarzy i bardzo ostro reaguje na wszelkie formy profanacji, które w licznych przypadkach miały miejsce w Polsce już w latach powojennych.

Sprawną realizacja ustawy zależeć będzie [od] postawy władz lokalnych i samorządowych w rozstrzygnięciu konkretnych spraw. Pewne obawy wiążą się też z tempem procesu restytucji. W pół roku od uchwalenia ustawy, z wyjątkiem obiektów i tak już użytkowanych przez gminy, żaden inny nie został im zwrócony. W nowej sytuacji, jaka ukształtowała się po wyborach parlamentarnych w Polsce, **dłuższa zwłoka, nawet wynikająca z powodów administracyjno-proceduralnych, może być traktowana jako wyraz zahamowania procesu restytucji w najbardziej węzłowym punkcie, z wszystkimi tego politycznymi konsekwencjami.**

Nieruchomości będące własnością osób prywatnych

We wszystkich krajach Europy Środkowo-Wschodniej proces zwrotu nieruchomości należących do osób prywatnych postępuje wolno. W Polsce ma on miejsce w niewielkiej skali na podstawie obowiązujących przepisów i dotyczy w ogromnej mierze domów, a nie zakładów przemysłowych. We wszystkich dotychczasowych projektach ustaw repriwatyzacyjnych prawa do restytucji lub odszkodowań nie biorą pod uwagę kryteriów narodowościowych czy wyznaniowych. Takie stanowisko reprezentowali przedstawiciele polskich władz i politycy wszystkich znaczniejszych ugrupowań parlamentarnych i [s. 8] pozaparlamentarnych. Z reguły natomiast w kontekście repriwatyzacji pojawia się **wymóg posiadania polskiego obywatelstwa i/lub obowiązku zamieszkiwania w kraju**. Takie rozwiązania są krytykowane przez środowiska żydowskie, jako forma praktycznego ignorowania szczególnych okoliczności grabieży mienia w związku z Holocaustem i określane jako dyskryminacja jego ofiar i ich spadkobierców. Dotyczy to w szczególności konsekwencji **dekretu z 8 marca 1946 r. o mieniu opuszczonym***, który spowodował, że w tej kategorii znalazło się mienie zagrabione Żydom przez nazistów, a także mienie wymordowanych rodzin, których ewentualni spadkobiercy byli rozproszeni w różnych krajach.

* „Dziennik Ustaw” 1946, nr 13, poz. 87, Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich.

Osobny problem, ze względu na jego skalę, stanowi ta część nieruchomości, których właściciele zginęli w czasie Zagłady, nie pozostawiając spadkobierców. Powszechna zasada prawna przewidująca przepadek takich majątków na rzecz skarbu państwa została w stosunku do własności żydowskiej uchylona w powojennych Niemczech*. Rozstrzygającym był argument, że **państwo, które moralnie i politycznie ponosi odpowiedzialność za Holocaust, nie może czerpać korzyści ekonomicznych z jego skutków. Nie wydaje się, aby powstał w ten sposób precedens mogący odnosić się do ziem polskich.** Nie przeszkadza to [w] podnoszeniu tej kwestii w polemikach, zazwyczaj w kontekście bardzo skrajnych opinii o antysemityzmie Polaków, współodpowiedzialnym za rozmiary Zagłady na terytorium okupowanej Polski.

Nie ma dziś postulatu restytucji lub odszkodowań za utracone i pozostawione bez spadkobierców nieruchomości wśród roszczeń wysuwanych przez główne organizacje żydowskie. Przywódcy WJRO i WJC zapowiadają jednak wysunięcie tego postulatu w przyszłości. WJC domaga się uznania i w tym przypadku, jako zasady, prawa do odszkodowań, przyznając, że jej wprowadzenie w życie jest obecnie niemożliwe z powodów ekonomicznych. Senator A[lfonse] D'Amato również wysunął postulat, aby **jako formę odszkodowań za znacjonalizowanie tej formy własności, rządy krajów Europy Środkowo-Wschodniej utworzyły fundusze pomocy dla ofiar Holocaustu i ich spadkobierców**, podobnie jak zostało to przyjęte w związku z sumami na martwych kontach bankowych i „złotem nazistowskim”.

Sprawa reperywatywacji, restytucji i odszkodowań w odniesieniu do **mienia prywatnego jest podnoszona przede wszystkim w kontekście starań Polski o przyjęcie do Unii Europejskiej.** Stuart Eizenstat wyraził opinię, że uchwalenie ustawy reperywatywacyjnej będzie warunkiem koniecznym przystąpienia do UE, jednakże rządy krajów europejskich i Stanów Zjednoczonych zdają sobie sprawę z ogromu i złożoności kwestii. Wielokrotnie padała ze strony organizacji żydowskich **propozycja ograniczenia się w tym zakresie tylko do symbolicznych z konieczności odszkodowań.** Wskazuje to na możliwość znalezienia takich rozwiązań, które byłyby praktycznie możliwe w polskiej sytuacji.

Sprawa nieruchomości należących przed wojną do ludności żydowskiej, które mogłyby być objęte procesem restytucji jest, jak żaden inny problem odnoszący się do problemów własności materialnej, w znacznym stopniu zmitologizowana. Podawane są często zupełnie fantastyczne szacunki, którym towarzyszą najbardziej demagogiczne wypowiedzi przedstawicieli amerykańskich organizacji żydowskich, co nadaje im niezasłużony rozgłos. Należy jednak mieć na uwadze, że w Polsce obawy przed konsekwencjami roszczeń

* Za zbiorowego spadkobiercę „bezdziedzicznej” własności prywatnej została uznana żydowska organizacja będąca sukcesorem w procesie restytucji – Jewish Restitution Successor Organization (JRSO).

materiałnych organizacji i środowisk żydowskich dotyczą możliwości wznie-
cenia postaw i wypowiedzi antysemitycznych.

[s. 9]

Polska nie ma możliwości stworzenia takiego programu reprivatyzacji i odszkodowań za utracone nieruchomości, który by pozwalał na rzeczywistą rekompensatę strat i uwzględniał wszystkie wojenne i powojenne okoliczności ich zaistnienia. **Jest natomiast możliwe i konieczne, by przyszłe rozwiązania prawne w tym zakresie odpowiadały międzynarodowym normom sprawiedliwości i realnym możliwościom państwa polskiego. Przedłużanie trwającej obecnie sytuacji utrzymuje jedno ze źródeł antagonizmów polsko-żydowskich, a jednocześnie będzie rodzić trudności w stosunkach Polski z Unią Europejską*.**

PROBLEM MARTWYCH KONT I ZŁOTA ZAGRABIONEGO PRZEZ HITLEROWCÓW

Największy rozgłos i znaczenie zyskały kolejno dwie sprawy: tzw. **martwych albo uśpionych kont w bankach szwajcarskich oraz złota zagrabionego przez hitlerowców**. Problem martwych kont, poza Szwajcarią, dotyczy także innych państw neutralnych (m.in. Szwecji, Hiszpanii i Portugalii, oraz prawdopodobnie Watykanu) oraz państw alianckich (np. Wielkiej Brytanii). Wielokrotnie również podnoszono problem zagrabionych kosztowności i dzieł sztuki (Włochy, Austria, Francja, Belgia, Holandia, Węgry), polis w towarzystwach ubezpieczeniowych (także niemieckich i amerykańskich). Sprawa skonfiskowanych w czasie wojny nieruchomości dotyczy nie tylko krajów Bloku Wschodniego, ale także Austrii, Francji i Niemiec (zwłaszcza w odniesieniu do terenów b. NRD). Sprawa zagrabionego złota, obejmująca przetapiane złoto dentystyczne i kosztowności ofiar obozów i gett, dotyczy w różnym stopniu państw okupowanych, sojuszników III Rzeszy oraz większości państw neutralnych Europy (o czym świadczy lista zaproszeń na konferencję londyńską).

W rezultacie sprawy finansowe i materialne pozostające w związku z Holocaustem odnoszą się w różnej mierze do wszystkich prawie państw europejskich, a ich zadowalające rozwiązanie wymaga międzynarodowych

* Zarówno Rada Europy, jak i Unia Europejska posiadają wyspecjalizowane instytucje, których opinie są ważnym instrumentem nacisku na państwa członkowskie i aspirujące do tych gremiów. W pierwszym przypadku jest to Europejska Komisja Przeciw Rasizmowi i Nietolerancji (ECRI), w drugim Europejskie Obserwatorium Przejawów Rasizmu, Ksenofobii i Antysemityzmu. W ostatnich miesiącach UE utworzyła w Wiedniu Europejskie Centrum Monitoringu Rasizmu i Ksenofobii, które swą uwagę skupia przede wszystkim na państwach regionu.

konsultacji, rokowań i uzgodnień. Rolę katalizatora rozmaitych elementów procesu restytucji przyjmują na siebie Stany Zjednoczone.

Sprawa martwych kont bankowych*

Nigdy nie było wątpliwości, że **wśród właścicieli sum i kosztowności zgromadzonych w bankach państw neutralnych, a przede wszystkim Szwajcarii, były osoby, które poniosły śmierć w okresie Holocaustu nie pozostawiając spadkobierców** lub zginęły w warunkach uniemożliwiających spadkobiercom dochodzenie wobec banków swoich praw. Przez blisko pięćdziesiąt lat powojennych problem ten był wielokrotnie, ale bezskutecznie podnoszony.

[s. 10]

Aktywne poszukiwania i naciski licznych organizacji żydowskich (głównie WJC), badania historyczne i archiwalne, prowadzone na zlecenie rządów St[a-nów] Zjednoczonych i W[ie]lk[iej] Brytanii, przyniosły ujawnienie materiałów pozwalających na oskarżenie banków szwajcarskich o czerpanie korzyści kosztem ofiar Holocaustu. Banki zmuszone zostały do częściowego uchylenia tajemnicy bankowej, opublikowania list właścicieli martwych kont, a władze szwajcarskie podjęły decyzję o utworzeniu Funduszu Specjalnego Na Rzecz Znajdujących się w Potrzebie Ofiar Holocaustu/Shoah.

Pomimo że od wielu miesięcy sprawa ta obok sprawy złota znajduje się w centrum uwagi opinii publicznej, możliwe do zidentyfikowania sumy stanowią tylko niewielką część majątku utraconego w wyniku Holocaustu. Według organizacji żydowskich, w bankach szwajcarskich w konsekwencji Holocaustu znajdują się sumy (wraz z odsetkami) rzędu 7 mld dolarów. Według nowojorskich adwokatów suma ta sięga 20 mld dolarów. Natomiast banki odnalazły na tych kontach sumy wielokrotnie mniejsze, rzędu 40 mln dolarów.

Opublikowane listy ujawniły **trudność znalezienia kryteriów, które by pozwoliły wyróżnić ofiary Holocaustu spośród innych klientów**

* Sprawa martwych kont obciąża obecnie przede wszystkim Szwajcarię. Opublikowane w ostatnich miesiącach listy zawierają nie więcej niż kilkadziesiąt nazwisk obywateli Polski w jej przedwojennych czy obecnych granicach i tylko część tych osób była ofiarami Holocaustu. Natomiast wśród uprawnionych na pierwszym miejscu jako tzw. podwójne ofiary do otrzymania pomocy z powstałego funduszu znajduje się około 2000 obywateli polskich, których lista została przedstawiona przez Stowarzyszenie Żydów Kombatantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej, Stowarzyszenie „Dzieci Holocaustu” w Polsce i „Joint”. Organizacje te występowały w liście do ministra s[praw] z[a]granicznych (styczeń 1997 [r.]) o podjęcie przez rząd RP kroków w tej sprawie. Polskie służby dyplomatyczne i konsularne udzielają wsparcia w staraniach o uzyskanie osobom reprezentowanym przez te organizacje pomocy.

banku. Według opinii Centrum Wiesenthala tylko co piąta osoba na tej liście jest Żydem. Natomiast na listach znalazły się nazwiska nazistowskich dygnitarzy, funkcjonariuszy i kolaborantów, których majątek w znacznym stopniu musiał pochodzić z rabunku w okresie wojny. Jest oczywiste, że nawet opublikowanie nazwisk właścicieli kont tylko w nielicznych przypadkach pozwoli na znalezienie legalnych spadkobierców. Wielka część sum znajdujących się na martwych kontach (i konsekwentnie nagromadzone odsetki) należy do kategorii „spadków bezdziedzicznych”. Sumy te stanowić mają podstawę funduszy pomocy na rzecz ofiar Holocaustu.

Kwestia martwych kont w kontekście umów polsko-szwajcarskich z 1949 r.

W związku ze sprawą martwych kont **w październiku 1996 r. Polska została oskarżona o wykorzystanie kont polskich ofiar wojny (w większości Żydów) na spłatę odszkodowań za znacjonalizowany w Polsce majątek obywateli szwajcarskich.** Powołana przez ministra s[praw] z[agranicznych] Komisja Międzyresortowa ustaliła, że w następstwie zawartych w 1949 r. umów polsko-szwajcarskich, Polska otrzymała w 1960 r. ok. 16 tys. franków szwajcarskich, które przeznaczone zostały na spłatę odszkodowań za znacjonalizowane mienie, a w roku 1975 ok. 460 tys. franków szwajcarskich, które przelane zostały na rachunek Rezerwowego Funduszu Dewizowego, wchłoniętego później przez budżet państwa. Komisja Międzyresortowa stwierdziła, że **umowy te zostały zawarte i realizowane z naruszeniem prawa polskiego**, pominięta została bowiem procedura ratyfikacyjna i sądowa, a zarazem naruszone zostały interesy obywateli polskich będących właścicielami kont i ich spadkobierców. Biorąc pod uwagę także aspekt moralny sprawy, **Rada Ministrów RP w styczniu 1997 r. postanowiła, że cała kwota otrzymana przez Polskę z martwych kont powinna zostać pozostawiona do dyspozycji prawowitych właścicieli i spadkobierców.** Zobowiązała zarazem Ministerstwo Sprawiedliwości, a potem decyzją premiera, Ministerstwo Finansów, do podjęcia stosowych kroków dla realizacji tych ustaleń. Minister Spraw Zagranicznych zapowiedział także, że decyzją rządu, suma pozostała po zaspokojeniu roszczeń spadkobierców zostanie przekazana na cel upamiętnienia ofiar Drugiej Wojny Światowej, prześladowanych „ze względów rasowych, religijnych lub politycznych”.

Jednakże otrzymana dokumentacja od władz szwajcarskich, dotycząca kwot przekazanych z tych kont w Polsce, nie zawiera wszystkich niezbędnych danych o ich właścicielach pozwalających na uruchomienie właściwych procedur prawnych. W [s. 11] szczególności brak jest dat i miejsc urodzenia oraz – w większości przypadków – ostatnich adresów właścicieli kont. Powołany decyzją Premiera międzyresortowy zespół, którego koordynatorem jest

Ministerstwo Finansów, miał udać się w połowie października do Berna, aby w oparciu o dokumentację władz szwajcarskich oraz miejscowych banków i towarzystw ubezpieczeniowych doprowadzić do uzupełnienia brakujących danych. Termin wyjazdu został jednak – na prośbę strony szwajcarskiej – przesunięty o miesiąc. Po zakończonych rozmowach Ministerstwo Finansów powinno zamieścić w prasie komunikat informujący zainteresowanych o czynnościach, jakie winni podjąć dla odzyskania depozytów oraz pełne listy zawierające wykaz właścicieli kont wraz z danymi tych osób, otrzymanymi od władz szwajcarskich.

Niezależnie jednak od przyczyn tak długiej zwłoki, fakt, że po upływie prawie roku od podjęcia przez rząd wspominatej decyzji nie ma w tej sprawie żadnego postępu, jest przedmiotem krytycznych komentarzy ze strony zagranicznych środowisk żydowskich³².

Tymczasem 8 września br. brytyjski „The Holocaust Trust” opublikował oświadczenie, które stwierdza, że banki brytyjskie traktowały sumy będące na kontach ofiar Holocaustu podobnie jak banki szwajcarskie, podaje, że chodzi o kwoty, których wysokość była oceniana w 1945 r. na 3,5 do 35 mln funtów brytyjskich, a dziś jest dwudziestokrotnie większa. Oświadczenie stwierdza ponadto, że **w szczególności sposób była traktowana Polska, skąd pochodziło większość zamordowanych ofiar Holocaustu. „Wszystkie zamrożone w Wielkiej Brytanii polskie aktywa łącznie z należącymi do nieżyjących ofiar zostały przekazane rządowi polskiemu na podstawie umowy handlowej”***.

Złoto nazistowskie

Terminem „złoto nazistowskie” (ang. „nazi gold”) lub „złoto hitlerowskie” określa się złoto zagarnięte przez Niemcy w czasie Drugiej Wojny Światowej z rezerw centralnych państw okupowanych oraz od osób prywatnych, które padły ofiarą prześladowań hitlerowskich.

* Oświadczenie stwierdza ponadto, że obok Szwajcarii i Wielkiej Brytanii w latach trzydziestych największym bezpiecznym schronieniem pieniędzy żydowskich były Stany Zjednoczone. Wszystko wskazuje na to, że sprawa martwych kont bankowych nie ograniczy się do Szwajcarii, że nie jest jeszcze bliska rozwiązania i że potencjalnie może rodzić dla Polski dalsze problemy finansowe i polityczne. **Sporadycznie podnoszone jest zresztą także pytanie o martwe konta w polskich bankach.**

³² W wersji MSZ nie ma dwóch powyższych akapitów, rozpoczynających się od słowa „Jednakże”, jest natomiast następujący, w oryginale pogrubiony: „Od czasu podjęcia przez rząd tej decyzji nie zostały podjęte (albo nie zostały podane do wiadomości publicznej) żadne kroki praktyczne celem jej realizacji i zarówno ta zwłoka, jak [również] przyjęta procedura jest przedmiotem krytycznych komentarzy”.

Praktycznie termin też może oznaczać także złoto rabowane osobom prywatnym przez władze państw-sojuszników hitlerowskich Niemiec (np. Słowacja), a także złoto i kosztowności zdeponowane w bankach państw neutralnych (np. Szwajcarii) i alianckich (np. W[ie]lk[ie]j Brytanii) przez osoby, które poniosły śmierć w czasie wojny, często jako ofiary Holocaustu.

Organizacje żydowskie oraz rządy Stanów Zjednoczonych i Wielkiej Brytanii opublikowały w ostatnim czasie opracowania historyczne dotyczące losów tego złota³³. Konfrontacją wyników tych badań i ustaleniem wniosków, jakie z nich wypływają, ma zająć się Międzynarodowa Konferencja zwołana do Londynu na początek grudnia 1997 r.

Nota przekazana na początku sierpnia br. rządowi zainteresowanych państw przez Stany Zjednoczone, Wielką Brytanię i Francję, jako kraje członkowskie alianckiej Komisji Trójstronnej ds. Restytucji Złota Monetarnego stwierdza: „dotychczasowe badania przyniosły dowody świadczące, że Fundusz złota monetarnego, zgromadzony przez Komisję celem jego podziału między państwa, których rezerwy centralne zostały zagarnięte, obejmował również złoto odebrane osobom prywatnym, które padły ofiarą prześladowań hitlerowskich (...). Do [s. 12] chwili obecnej nie udało się ustalić, ile złota zabranego osobom prywatnym mogło wejść w skład Funduszu Złota, a następnie zostać rozdzielone pomiędzy poszczególne państwa korzystające z Funduszu. **W świetle dostępnej dokumentacji rozstrzygające określenie tej ilości nie będzie możliwe**”. Nie istnieje praktyczna możliwość udowodnienia przez osoby prywatne lub ich spadkobierców swoich praw do rabowanych w okolicznościach wojny kosztowności, a znaczna ich część, łącznie ze złotem dentystycznym pochodzącym od ofiar Obozów Zagłady była w okresie wojny przetwarzana i oznakowywana jako złoto monetarne.

Nota stwierdza ponadto, że „początkowy stan Funduszu Złota wynosił 336,446 ton metrycznego złota, z czego 329,484 ton zostało już rozdzielone między rządy i pozostało jedynie 5,596 tony”. Pozostałe złoto ma wartość rynkową około 68 (według innych danych 55) mln dolarów. Rządy Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii i Francji przedstawiły rządowi Rzeczypospolitej Polskiej (i rządowi innych zainteresowanych państw) propozycję „aby całość lub znaczna część należnego im końcowego przydziału złota została wykorzystana na pomoc **ofiaram prześladowań hitlerowskich** oraz w celu przyczynienia się do naprawy historycznych krzywd”. Rządy państw-sygnatariuszy noty zwołały w początku września br. w Brukseli spotkanie ich przedstawicieli z przedstawicielami rządów państw, które otrzymały świadczenia od Komisji

³³ W przypadku rządu USA mowa o: W.Z. Slany, S. Eizenstat, *U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany during World War II. Preliminary Study*, Washington, D.C. 1997; w przypadku rządu brytyjskiego: *Nazi Gold. Information from British Archives*, wyd. FCO Historians, no. 11 of History Notes, September 1996; *Nazi Gold. Information from British Archives. Part II: Monetary gold and The Tripartite Gold Commission.*, wyd. FCO Historians, no. 12 of History Notes, May 1997.

Trójkątnej celem dyskusji nad tą propozycją. Polska na tym spotkaniu była reprezentowana przez pracowników polskiej ambasady w Brukseli, delegacji przewodniczył radca handlowy. Zgodnie z otrzymaną z kraju instrukcją delegacja zadeklarowała wstępną gotowość akceptacji przez Polskę tej propozycji państw-członków Komisji Trójkątnej, ale **ostateczną decyzję w tej sprawie powinna podjąć Rada Ministrów RP.**

Okres wyborów parlamentarnych w Polsce nie stwarzał warunków dla podjęcia takiej decyzji. Jej wymiar finansowy jest stosunkowo niewielki, gdyż Polsce przypada 1233,530 uncji, czyli około **38,4 kg złota. Tej ilości dotyczy ewentualna decyzja Rządu RP o przekazaniu go na fundusz pomocy*.**

Natomiast stanowisko, jakie Polska zajmie, budzi znaczne zainteresowanie międzynarodowe, między innymi w kontekście powstania nowej koalicji rządowej. Dały temu już wyraz ambasady Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Francji, Austrii, Słowacji i Czech. O randze i politycznym charakterze tego problemu świadczy także fakt, że na spotkaniu w Brukseli poszczególne kraje były z reguły reprezentowane przez podsekretarzy stanu lub wysokich urzędników ministerstwa spraw zagranicznych. W Polsce sprawa znalazła się w kompetencji Ministerstwa Finansów, którego podsekretarz stanu w piśmie skierowanym 10 września [1997 r.] do MSZ stwierdza, „że ze względu na dominację politycznych aspektów sprawy zwrotu złota Minister Finansów nie jest w pełni właściwy do jej dalszego prowadzenia”. **Dla polskiej opinii publicznej podstawowe znaczenie będzie miało, według jakich kryteriów przyznawana będzie pomoc ofiarom hitlerowskich prześladowań.** Przewodniczący amerykańskiej delegacji Stuart Eizenstat w swoim wystąpieniu powiedział, że fundusz powstały z odzyskanego złota powinien być utworzony „na wór odważnego przykładu szwajcarskiego (Funduszu pomocy ofiarom Holocaustu)”.

[s. 13]

Przyjmując decyzję Komisji dotyczącą [się] wysuniętych roszczeń, Polska zrezygnuje się wszelkich dalszych roszczeń o restytucję złota monetarnego lub odszkodowań z tego tytułu. W opinii ekspertów decyzje Komisji Trójkątnej nie wzbudzają zastrzeżeń i w sensie prawnym nie mogą być naruszone.

* Nota przekazana z początkiem sierpnia br. polskiej ambasadzie w Brukseli przez Komisję Trójkątną przypomina, że w orzeczeniu z 9 czerwca 1958 r. uznała polskie roszczenia jedynie do 3858,88 kg złota (z tytułu złota zagrabionego z Banku Gdańskiego). Ponieważ ilość złota odzyskanego przez państwa alianckie pod koniec Drugiej Wojny Światowej była znacznie mniejsza od łącznych roszczeń wniesionych przez ubiegające się o zwrot państwa i uznanych przez Komisję, Polska – podobnie jak inne państwa – otrzymała zwrot w wysokości ok. 64% uznanych roszczeń. W 1976 r. Komisja przekazała Polsce 79565,024 uncji złota wysokiej próby (ok. 2474 kg). W dyspozycji Komisji pozostało obecnie 5596 kg złota, do podziału między poszczególne państwa w takiej proporcji, w jakiej zostały uznane ich roszczenia.

W pamięci polskiej opinii publicznej (o czym świadczą niedawne interpelacje sejmowe)³⁴ pozostaje jednak fakt odrzucenia przez Komisję Trójstronną ze względów formalnych polskich roszczeń w trybie restytucji zastępczej o 138 738,5309 kg złota, które w różnej formie było przedmiotem grabieży w Polsce w czasie wojny. Rozstrzygające o tym definicje „złota monetarnego” i „złota niemonetarnego” były w swoim czasie przez Polskę kwestionowane. Dla historyków nie ulega także wątpliwości, że na powojenne losy hitlerowskiego złota miała wpływ sytuacja polityczna, jaka ukształtowała się po wojnie*. Niezależnie jednak od uwarunkowań politycznych zgłoszone zaraz po wojnie przez Polskę roszczenia obejmujące wspomnianą wyżej ilość złota oparte były na wyliczeniach w wielkiej mierze arbitralnych. Na sumę blisko 139 ton złota miało się bowiem składać 100 ton złota zrabowanego ofiarom obozów hitlerowskich, 4877 kg jako „straty złota zadeklarowane przez polską ludność”, 27 515 kg jako „szacunek innych strat według oświadczeń o wartości”, a także złoto przymusowo skupywane przez banki niemieckie i polskie dla Reichsbanku oraz (wspomniane w przyp. 14) złoto Banku Gdańskiego³⁵. Komisja Trójstronna nie rozpatrywała jednak roszczeń dotyczących złota zrabowanego ludności cywilnej, a jedynie złota, które w czasie grabieży lub bezprawnego wywozu figurowało jako część rezerwy monetarnej kraju domagającego się zwrotu, czy to na koncie rządu tego kraju za granicą, czy też jego banku centralnego lub innej władzy monetarnej w kraju lub za granicą.

Jest też oczywiste, że nawet formalne zrzeczenie się przez Polskę dalszych roszczeń o restytucję złota monetarnego i odszkodowań

* Arthur L. Smith, amerykański autor jednej z podstawowych książek odnoszących się do tej problematyki (*Hitler's Gold. The Story of the Nazi War Loot* [Oxford 1989]) pisze: „W miarę jak pogłębiała się przepaść między Związkiem Radzieckim a państwami Zachodu, ich przywódcy dostrzegli, że odzyskiwanie złota monetarnego może być użyte jako broń w Zimnej Wojnie. Zgadzała się, że restytucji dokonać trzeba tak szybko jak to możliwe w stosunku do niekomunistycznych państw zachodnich, ale komunistyczne państwa Europy Środkowej i Wschodniej to jest inna historia. (...) Roszczenia ze strony tych państw oczekiwały przez lata na podjęcie decyzji, czasami zabierało to całe dekady, a niektóre rokowania trwają do dziś”. Przypomnieć można, że Austria, której roszczenia Komisja bardzo szybko zaspokoiła w uzasadnieniu decyzji określona była jak[o] „pierwsza ofiara hitlerowskich Niemiec”.

³⁴ Prawdopodobnie: R. Zając, Interpelacja do prezesa Rady Ministrów w sprawie hitlerowskiego złota w bankach szwajcarskich, 17 IX 1996, Sprawozdanie Stenograficzne z 89 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 25, 26, 27 września 1996 r. (sekcja interpelacji poselskich), s. 15–16. Interpelacje w sprawie złota zagrabionego w czasie wojny były zgłaszane już wcześniej – np. Józef Sałata i grupa posłów, Interpelacja nr 424 do ministra spraw wewnętrznych w sprawie złota Wolnego Miasta Gdańska z 26 X 1990, Sejm X kadencji, Sprawozdanie Stenograficzne z 43 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 8, 9 i 10 listopada 1990 r., Załącznik nr 1, s. 10–11.

³⁵ Zdanie brakujące w wersji KPRM w tym miejscu: „Poważne wątpliwości prawne i moralne budzi ponadto fakt, że państwo polskie zamierzało przejąć (czyli *de facto* przywłaszczyć sobie) złoto zagrabione jego obywatelom”.

z tego tytułu, podobnie jak przekazanie pewnej symbolicznej jego ilości na fundusz pomocy ofiar, odnieść się może tylko do złota, jakie znalazło się po wojnie w depozycie pozostającym w dyspozycji Komisji Trójstronnej*.

Znaczenie Konferencji Londyńskiej i prowadzonych obecnie w różnych krajach badań związane jest także z możliwością odnalezienia w bankach rozmaitych krajów i dziś jeszcze złota zrabowanego przez Niemcy w czasie wojny. W takiej sytuacji jest prawdopodobne otworenie nowego rozdziału historii roszczeń o restytucję zrabowanego złota i odszkodowania z tego tytułu.

[s. 14]

Reakcja Szwajcarii na oczekiwania strony żydowskiej

Poszczególne państwa europejskie muszą w związku z restytucją mienia ludności żydowskiej podjąć szereg decyzji, często na poziomie rządów lub parlamentów, o poważnych skutkach politycznych i finansowych. Obecnie, w związku ze sprawą złota i kont bankowych, dotyczy to przede wszystkim Szwajcarii. W październiku 1996 r. rząd Szwajcarii powołał specjalną grupę operacyjną („Task Force”) do spraw mienia ofiar nazizmu. Szefem jej został mianowany Thomas Borer, zastępca dyrektora generalnego MSZ. Task Force ma zapewniać szybkie i skoordynowane działanie władz federalnych we wszystkich sprawach dotyczących majątności, które w okresie panowania w Niemczech narodowego socjalizmu znalazły się w Szwajcarii. Powinna też zapewnić ścisłą współpracę ministerstw: spraw zagranicznych, finansów, sprawiedliwości i policji, archiwum federalnego, banków i zrzeszenia bankowców oraz szwajcarskich placówek za granicą. Zadaniem Task Force jest także utrzymywanie kontaktów i prowadzenie rokowań z zainteresowanymi

* Według badań A.L. Smitha, zrabowane przez Hitlerowskie Niemcy złoto miało wartość 625 mln dolarów, z czego po wojnie Aliantom udało się odzyskać równowartość 330 mln dolarów (wg kursu sprzed 1939 r.). Wstępne badania wykonane na zlecenie rządu amerykańskiego i opublikowane w maju 1997 r. podają odpowiednio wartości 579 mln dolarów dla zrabowanego złota i 264 mln dolarów dla przekazanego do dyspozycji Komisji Trójstronnej. Według amerykańskich ekspertów rządowych, w czasie wojny poziom niemieckiego handlu złotem ze Szwajcarią wynosił od 398 mln dolarów do 414 mln, z czego przynajmniej złoto o wartości 185 mln dolarów było złotem pochodzącym z rabunku (a być może z rabunku pochodziło złoto wartości 289 mln dolarów). Znaczna część tego złota (obejmująca oczywiście złoto zrabowane) znalazła się według tych samych ekspertów w Portugalii, Hiszpanii, Szwecji i Turcji. W sumie po wojnie udało się aliantom odzyskać złoto wartości 58 mln dolarów ze Szwajcarii i wartości 20 mln z innych krajów. To odzyskanie złota, wraz z odnalezionym w samych Niemczech stworzyło „Złoty Fundusz”.

i środowiskami krajowymi i zagranicznymi. W skład tej grupy wchodzi specjalna komórka ds. informacji i kontaktów z prasą.

Grupa ta jednak dotąd nie podjęła praktycznie działalności (nie powstał nawet regulamin jej działania).

Wśród innych podejmowanych kroków władze Szwajcarii powołały **Niezależną Komisję Ekspertów (Historyków)**³⁶ pod przewodnictwem Jeana Bergiera³⁷, której zadaniem jest prowadzenie i koordynacja badań obejmujących wszelkie aspekty sprawy mienia żydowskiego w związku z Holocaustem i jego późniejszych losów. Komisja ma też przedstawić wszelkie implikacje, jakie wynikają z ustalonych przez nią faktów dla poszczególnych państw i na płaszczyźnie międzynarodowej. Komisja ta organizuje międzynarodowe seminarium, którego celem jest wymiana informacji, koordynacja prowadzonych badań i stworzenie kanałów wzajemnej komunikacji. Wśród zaproszonych krajów (Belgii, Holandii, Stanów Zjednoczonych, Wielkiej Brytanii, Portugalii, Hiszpanii, Izraela, Argentyny i Brazylii) jest Polska, z której zaproszony został prof. Władysław Bartoszewski. Zaproszenie ma charakter indywidualny, bo Polska nie powołała dotąd takiej komisji historyków. Co więcej, **nie istnieje w Polsce żaden ośrodek naukowy zajmujący się całością problematyki Holocaustu, chociaż bardzo cenne zbiory dokumentów posiada Żydowski Instytut Historyczny w Warszawie, prowadzący od lat – ograniczone ze względu na brak kadr i środków – badania w tej dziedzinie**²⁷.

PRAWNO-POLITYCZNE I TERMINOLOGICZNE PROBLEMY ZWIĄZANE ZE ZWROTEM WŁASNOŚCI, ODSZKODOWANIAM I POMOCĄ DLA OFIAR HOLOCAUSTU

W ponad pół wieku od zakończenia Drugiej Wojny Światowej powszechne jest przekonanie, że jej konsekwencje nie zostały sprawiedliwie naprawione w sferze materialno-finansowej, a odnosi się to w wielkiej mierze do ofiar Holocaustu. Kraje, których to dotyczy, wzywane są do podjęcia kroków, które przywróciłyby w tej dziedzinie sprawiedliwość. Oznacza to, że istniejące systemy prawne i procedury, a także rozstrzygnięcia podjęte na płaszczyźnie prawa międzynarodowego i mów międzypaństwowych, faktycznie dyskryminują, indywidualnie i zbiorowo, ofiary Holocaustu. **Sprawiedliwość wymaga jednak, aby podejmowane kroki nie utożsamiały pojęcia „ofiary prześladowań hitlerowskich” wyłącznie z „ofiarami Holocaustu”.** Z perspektywy krajów zachodnich, nie [s. 15] jest to wyraźnie widoczne, ale

³⁶ Pełna nazwa komisji: Unabhängige Expertenkommission Schweiz – Zweiter Weltkrieg.

³⁷ W oryginale błędne imię: M. Bergiera; Jean-François Bergier (1931–2009) – szwajcarski historyk, uczeń Fernanda Braudela.

z perspektywy polskiej jest oczywiste, że prześladowania hitlerowskie nie na tak masową skalę, ale w porównywalnym stopniu dotknęły część ludności niężydowskiej, w tym szczególnie więźniów obozów koncentracyjnych, natomiast zniszczenia wojenne i powojenne zmiany granic oraz ustrojowa i polityczna zależność od Związku Radzieckiego pozostawiły ogrom nieuregulowanych problemów materialno-finansowych. Sprawiedliwe ich rozwiązanie z perspektywy polskiej wymaga między innymi podjęcia problemu mienia zabużańskiego i odszkodowań dla ofiar łagrów i obozów.

Odszkodowania

W tekstach odnoszących się [do] problemu zadośćuczynienia ofiarom nazizmu, termin ten pojawia się przynajmniej w trzech różnych znaczeniach:

1. Dla określenia rekompensaty za utracone mienie dla jego właścicieli lub ich spadkobierców, tak, jak to określają kodeksy prawa cywilnego.

2. Dla określenia zbiorowych praw ofiar Holocaustu w stosunku do mienia pozostawionego bez prawnych spadkobierców (często w przypadku nieruchomości i martwych kont) lub gdy własności nie można ustalić (złoto i kosztowności).

3. Dla określenia zadośćuczynienia lub finansowej rekompensaty za doświadczone cierpienia i prześladowania. Rodzi to problem, czy odszkodowania w tym znaczeniu i z tego tytułu mogą mieć charakter dziedziczny, tak jak w wypadku innej formy własności, często pojawiają się postulaty idące w tym kierunku, gdy chodzi o ofiary Holocaustu.

Odrębną kwestię stanowi problem, **kto jest zobowiązany do wypłacania odszkodowań**. Najczęściej podmiotem tym może być państwo (jak w przypadku Niemiec i ich sojuszników) albo instytucje takie jak banki czy przedsiębiorstwa przemysłowe, których zyski pochodziły w części od ofiar Holocaustu. Niemcy uchwały w 1953 r. ustawę w tej materii (Federalne Prawo o Odszkodowaniach Wojennych – BEG)³⁸, poszerzoną w 1956 i 1957 r., oraz w 1957 r. Ustawę Federalną o Zwrocie Zgrabionego podczas Wojny Mienia³⁹. W realizacji tych ustaw rząd niemiecki wypłacił dotąd 123,6 mld marek ofiarom nazizmu, w większości prześladowanym na terenie Europy Żydom. Odszkodowania te nie były wypłacane ofiarom Holocaustu mieszkającym w państwach Bloku Wschodniego. Powstała w 1951 r. z siedzibą w Nowym Jorku Konferencja do Spraw Żydowskich Roszczeń Materialnych wobec Niemiec (zwana potocznie „Jewish Claim Conference”) grupuje organizacje

³⁸ Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung (Bundesentschädigungsgesetz – BEG), 18.09.1953, BGBl. I S. 1387.

³⁹ Bundesgesetz zur Regelung der rückerstattungsrechtlichen Geldverbindlichkeiten des Deutschen Reichs und gleichgestellter Rechtsträger (Bundesrückerstattungsgesetz – BRüG), 19.07.1957, BGBl. I S. 73).

żydowskie z krajów zachodnich. „Jewish Claims Conference” reprezentuje poszkodowanych podczas Drugiej Wojny Światowej Żydów i ich spadkobierców, przejmuje opiekę prawną nad pozostałymi bez spadkobierców majątkami pożydowskimi, a uzyskane środki finansowe przeznacza także na budowę pomników pamięci ofiar Holocaustu i opiekę nad nimi. W znacznym stopniu z tych funduszy korzysta Instytut Yad Vashem w Jerozolimie.

W skład „Jewish Claims Conference” nie wchodzi żadne organizacje żydowskie z Europy Środkowej i Wschodniej, ale w toczonych obecnie rokowaniach z rządem niemieckim przedstawiła ona (według doniesień prasowych) około 70 000 wniosków o odszkodowania dla osób zamieszkujących te kraje (w tym 15–20 tys. wniosków dotyczy b[yłych] żydowskich więźniów obozów koncentracyjnych). W tej samej sprawie 1 sierpnia 1997 r. list otwarty do Kanclerza Helmuta Kohla wystosowało 82 senatorów amerykańskich, a Komitet Żydów Amerykańskich (AJC) zamieścił całostronicowe ogłoszenia w większości dzienników i periodyków niemieckich, domagając się przyznania przez Niemcy rent ofiarom Holocaustu żyjącym w krajach dawnego ZSRR i Bloku Wschodniego. Tę formę nacisku, poprzez odwołanie się do opinii publicznej skrytykował przywódca Żydów niemieckich [s. 16] Ignacy Bubis⁴⁰, uważając, że rozwiązanie znajdzie się na drodze rokowań między Claims Conference a niemieckim rządem i parlamentem. Rząd niemiecki pragnie uniknąć wypłacenia odszkodowań i zaofiarować w ich miejsce jakąś formę pomocy, **obawiając się, że konsekwencją przyznania w tym wypadku odszkodowań może być wysunięcie podobnych roszczeń ze strony b[yłych] więźniów obozów koncentracyjnych i robotników przymusowych z Polski, Ukrainy i Białorusi.**

Wyjawszy szczególną sytuację Niemiec, państwa i przedsiębiorstwa unikają brania na siebie obowiązku wypłaty odszkodowań, wybierając w to miejsce dobrowolne podjęcie zobowiązania do udzielania pomocy ofiarom prześladowań hitlerowskich. Taki charakter ma szwajcarski „Fundusz Specjalny na Rzecz Znajdujących się w Potrzebie Ofiar Holocaustu/Shoah”, powołany zarządzeniem rządu federalnego z 26 lutego 1997 r.⁴¹ Celem jego jest „wspieranie znajdujących się w potrzebie osób, które ze względów rasowych, religijnych, poglądów politycznych lub w inny sposób stały się ofiarami Holocaustu”. Fundusz ten dysponuje sumą 166 mln franków szwajcarskich, przekazaną przez banki i przedsiębiorstwa przemysłowe, i 100 mln [franków szwajcarskich] przekazaną przez bank centralny (w sumie około 120 mln dolarów).

⁴⁰ Ignatz Bubis (1927–1999) – niemiecki kupiec, polityk i przewodniczący Centralnej Rady Żydów w Niemczech.

⁴¹ Niem.: Schweizer Fonds zugunsten bedürftiger Opfer von Holocaust/Shoa. Fundusz działał w latach 1997–2002 i suma środków, którą rozdzielił wyniosła 295 mln franków szwajcarskich, Final Report Swiss Fund for Needy Victims of the Holocaust/Shoa, https://www.files.ethz.ch/isn/109711/FDA_Final%20Report%20on%20Swiss%20Fund%20for%20Holocaust%20Victims_engl.pdf (dostęp: 5 V 2025), s. 85, 87.

Według oświadczenia Sekretariatu Funduszu, w najbliższym czasie zostanie przekazana organizacjom żydowskim do rozdziału wśród „podwójnych ofiar” kwota 15 mln franków szwajcarskich. Lista osób przekazana przez polskie organizacje żydowskie obejmuje 1814 nazwisk. Także według oświadczenia Sekretariatu Funduszu **jednocześnie 2 mln franków szwajcarskich przekaże „ofiaram Holocaustu nie będącym narodowości żydowskiej”**.

Międzynarodowy Fundusz, którego utworzenie proponują rządy państw należących do Komisji Trójstronnej, ma działać na podobnych zasadach. Przewodniczący Spotkania Brukselskiego mówiąc o tej inicjatywie powiedział: „przedstawiciele licznych organizacji, **głównie żydowskich**, zwrócili się do krajów członkowskich Komisji z prośbą, aby złoto pozostające jeszcze w Złotym Funduszu (wartości około 60 mln dolarów) zostało oddane do dyspozycji żyjącym jeszcze **osobom, które były ofiarami hitlerowskich prześladowań lub ich spadkobiercom**”. Podstawowe teksty i dokumenty przygotowujące powołanie Międzynarodowego Funduszu używają jednak ogólnego i nierestryktywnego zwrotu „ofiary hitlerowskich prześladowań”⁴² i zazwyczaj nie wspominają o ich spadkobiercach.

Strona polska powinna rozważyć możliwość takiej interpretacji statutów tego i podobnych funduszy, które służyłyby w kierunku zasad przyjętych przez Fundację „Polsko-Niemieckie Pojednanie” tak definiowanych: „Do ubiegania się o pomoc (...) uprawnione są osoby, które były ofiarami szczególnych prześladowań nazistowskich, takich jak: pobyt w hitlerowskich obozach koncentracyjnych, więzieniach i gettach (...) zmuszanie przez okres co najmniej 6 miesięcy do wykonywania pracy niewolniczej na rzecz III Rzeszy (...), prześladowania stosowane wobec dzieci, odebranych ich rodzicom w celu germanizacji, deportowanych wraz z rodzicami do obozów pracy, urodzonych i przebywających w obozach koncentracyjnych lub więzieniach oraz «dzieci Holocaustu»”⁴³.

W przypadku wszystkich praktycznie funduszy pomocy i systemów odszkodowań w imieniu poszkodowanych, występują **tylko reprezentujące je organizacje. Jeśli takich organizacji któraś z kategorii osób poszkodowanych nie ma lub organizacja ta ma małe możliwości oddziaływania, to takie osoby nie mają praktycznych szans na otrzymanie pomocy lub odszkodowania.**

⁴² W dokumentach i publikacjach, tak jak jest to niemalże powszechne w całym świecie anglosaskim, nie używano słowa „hitlerowski” („Hitlerian”), ale podobnego semantycznie, „nazistowski” („Nazi”), np.: *Nazi Gold. Information...*, September 1996; *Nazi Gold. The London Conference*, London 1998; Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve, Tripartite Gold Commission 160QO82 Final Report of the Commission to the three Governments. 1998.

⁴³ Osoby pochodzenia żydowskiego, które w trakcie wojny były prześladowane przez Niemców, musiały się ukrywać ze względu na swoje pochodzenie, które urodziły się w trakcie wojny lub miały mniej niż 13 lat w momencie jej wybuchu, Stowarzyszenie „Dzieci Holocaustu” w Polsce, <https://dzieci-holocaustu.org.pl/> (dostęp: 2 VIII 2025).

[s. 17]
WNIOSKI:

1. Rozwiązania, które rząd polski przyjmie w sprawach restytucji, odszkodowań i rekompensat dla ofiar Holocaustu wymagają konsultacji z osobami mającymi autorytet moralny i naukowy. Wszelkie decyzje władz polskich muszą bronić się na gruncie zasad uczciwości, sprawiedliwości i mieć charakter fair play. Unikać trzeba zatem kierowania się wąsko pojętym i doraźnym interesem finansowym czy politycznym, choć oczywiście praktyczne możliwości restytucji i odszkodowań muszą być brane pod uwagę. Decyzje władz w tym zakresie muszą zarazem być należycie wytłumaczone polskiej opinii publicznej w kraju i za granicą (przede wszystkim w Stanach Zjednoczonych).

2. Konieczne jest powołanie przez władze polskie Grupy Koordynującej całokształt podejmowanych działań na wzór szwajcarskiego „Task Force”, w skład której wchodziłyby osoby obdarzone autorytetem moralnym i społecznym, przedstawiciele Sejmu i Senatu itp., a także utworzenie roboczego zespołu ekspertów, złożonego z historyków, prawników, specjalistów od finansów⁴⁴.

3. Należy pilnie rozpocząć proces zwrotu gminom żydowskim w Polsce tych obiektów, które mają największą doniosłość z racji religijnych i historycznych (zwłaszcza cmentarze i zabytkowe synagogi). Jednocześnie trzeba zwrócić szybko choćby niektóre z tych nieruchomości, z których dochód mógłby być przeznaczony przez gminy żydowskie na utrzymanie zabytków.

4. W przyszłej ustawie reptrywatyzyacyjnej należy przewidzieć możliwość odzyskania nieruchomości prywatnych (lub określenie zakresu rekompensat) dla ofiar Holocaustu lub ich prawnych spadkobierców, niezależnie od ich aktualnego obywatelstwa i kraju zamieszkania.

5. Polska powinna domagać się, by decyzje dotyczące rekompensat i odszkodowań, które zostaną przyjęte w czasie konferencji londyńskiej, odnosiły się nie tylko do ofiar Holocaustu, lecz uwzględniały także prawa i słuszne roszczenia innych ofiar nazizmu (takich zwłaszcza jak byli więźniowie obozów koncentracyjnych).

6. Decyzja rządu RP w sprawie należnych Polsce sum pochodzących ze złotego Funduszu powinna być podjęta z zastrzeżeniem, że odnosi się tylko do pozostającego aktualnie w dyspozycji Komisji Trójstronnej złota i nie może oznaczać zrezygnowania z roszczeń władz polskich do złota, które w przeszłości mogłoby się znaleźć w dyspozycji Funduszu (poszukiwania „złota hitlerowskiego” w bankach krajów neutralnych trwają).

7. Polska powinna podkreślać konieczność przekazania części funduszy na utrzymanie miejsc pamięci związanych z Holocaustem, ze względu na ilość i rangę tych obiektów na jej terenach.

⁴⁴ W wersji MSZ punkt 2. jest zamieniony kolejnością z punktem 10.

8. Władze polskie powinny poprzeć postulat naprawienia niesprawiedliwości, która dotyka „podwójne ofiary” Holocaustu.

9. Podejmowane przez polskie władze decyzje powinny powstawać w ścisłej współpracy z przedstawicielami organizacji żydowskich w Polsce. Nasza polityka i dyplomacja powinna wspierać postulaty zapewniające tym organizacjom należne miejsce i głos wśród żydowskich organizacji międzynarodowych.

10. W sprawach restytucji i odszkodowań konieczne są konsultacje z państwami regionu: przede wszystkim dotyczy to Czech, Ukrainy, krajów nadbałtyckich⁴⁵, a także, choć znajdujących się z powodów historycznych w innej sytuacji, Węgier czy Słowacji⁵⁶ (byli [s. 18] sojusznicy III Rzeszy). Rozmowy te powinny służyć podjęciu przez Polskę optymalnych decyzji, a nie zmierzać do wypracowania jednolitego stanowiska zainteresowanych krajów. Szereg konsultacji powinien obejmować także dwustronne kontakty przedstawicieli władz polskich z poszczególnymi organizacjami żydowskimi – niektóre z nich są ważnym sojusznikiem w dążeniu do kompromisowych rozwiązań. Osobnych kontaktów potrzeba na poziomie rządów państw odgrywających największą rolę w tym procesie: Izraela, Stanów Zjednoczonych – a z innych powodów – Niemiec i Szwajcarii.

Podjęcie zasadniczych decyzji w sprawach „Złotego Funduszu”, rozpoczęcie procesu faktycznego zwracania gminom wyznaniowym żydowskim w Polsce ich przedwojennej własności, a także przyjęcie jasnych i sprawiedliwych reguł, na których opierać się będą ustawy reprzywatyzacyjne, **jest bardzo pilne:**

- w związku z niepokojami środowisk żydowskich o to, jaka będzie w tej dziedzinie polityka nowej koalicji rządowej,
- w związku z kalendarzem międzynarodowych spotkań i konferencji, na których zapadać będą decyzje (Londyńska Konferencja w Sprawie Złota – pocz[ątek] grudnia 1997),
- w związku z kalendarzem procesu ratyfikacji porozumień o rozszerzeniu NATO.

Krzysztof Śliwiński

⁴⁵ W wersji KPRM błędnie: „choć także znajdujących się z powodów historycznych w innej sytuacji Węgier czy Słowacji”.

“America Will Not Vote for Poland’s Accession to NATO”. A 1997 Report by the Ministry of Foreign Affairs on the Consequences for Poland of Restitution of Property, Reparations, and Assistance to Victims of the Holocaust

In the 1990s, in international politics, the issue of Nazi gold and compensation for victims of persecution during the Second World War played a renewed role. The Tripartite Commission for the Restitution of Monetary Gold, which oversaw the distribution of gold recovered by the Allies after the war, was winding down its activities. One of the Commission’s beneficiaries was Poland, which was invited to an international conference in London. The conference marked the beginning of a discussion on reparations for victims of German persecution. In this context, a report was written for the Polish Ministry of Foreign Affairs in October 1997, enabling the Polish government to decide on the accrued gold, including the gold that had accrued to Poland, which could be transferred to a special fund for the victims of German persecution. The issue of gold decision-making is only one of the threads present in the document. The report extensively discusses wide-ranging property issues such as reprivatization and compensation for the post-war nationalisation of Jewish property in the context of claims by Jewish communities against Poland. The document analysed the positions of Jewish organisations, Israeli politicians and decision-makers in the Western world regarding the claims. The Ministry realised that whatever decision the government took on these issues would have a major impact on supporting Polish efforts to join NATO and the European Union. Jewish organisations had a significant influence on the decisions made by Poland’s Western partners, particularly the United States. The report shows that what decision the Polish government takes on these issues will be of great political significance in the context of integration into Euro-Atlantic world structures.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych w Warszawie

Departament Afryki, Azji, Australii i Oceanii

Archiwum Rady Ministrów w Warszawie

Kancelaria Prezesa Rady Ministrów, Departament Prezydialny Rady Ministrów

Archiwum Senatu

Gabinet Marszałka Senatu Alicji Grzeškowiak, Ministerstwo Spraw Zagranicznych

Centre des Archives diplomatiques de La Courneuve

Tripartite Gold Commission

Źródła drukowane

Biuletyn nr 2907/III, Komisja Spraw Zagranicznych /nr 117/, 8 VI 2000, [Stenogram z posiedzenia sejmowej Komisji Spraw Zagranicznych].

Bundesgesetz zur Entschädigung für Opfer der nationalsozialistischen Verfolgung (Bundesentschädigungsgesetz – BEG), 18.09.1953, BGBl. I S. 1387.

Bundesgesetz zur Regelung der rückerstattungsrechtlichen Geldverbindlichkeiten des Deutschen Reichs und gleichgestellter Rechtsträger (Bundesrückerstattungsgesetz – BRüG), 19.07.1957, BGBl. I S. 73).

- Commission Opinion on Poland's Application for Membership of the European Union, 15 VII 1997, COM(97) 2002 final, Eur-Lex Document 51997DC2002, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=CELEX:51997DC2002> (dostęp: 5 V 2025).
- „Dziennik Ustaw” 1946, nr 13, poz. 87, Dekret z dnia 8 marca 1946 r. o majątkach opuszczonych i poniemieckich.
- „Dziennik Ustaw” 1997, nr 41, poz. 251, Ustawa z dnia 20 lutego 1997 r. o stosunku Państwa do gmin wyznaniowych żydowskich w Rzeczypospolitej Polskiej.
- Final Report Swiss Fund for Needy Victims of the Holocaust/Shoa, https://www.files.ethz.ch/isn/109711/FDA_Final%20Report%20on%20Swiss%20Fund%20for%20Holocaust%20Victims_engl.pdf (dostęp: 5 V 2025).
- Polskie dokumenty dyplomatyczne 1958*, red. D. Jarosz, M. Pasztor, Warszawa 2011.
- Salata J. i grupa posłów, Interpelacja nr 424 do ministra spraw wewnętrznych w sprawie złota Wolnego Miasta Gdańska z 26 X 1990, Sejm X kadencji, Sprawozdanie Stenograficzne z 43 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 8, 9 i 10 listopada 1990 r.
- Stosunki polsko-izraelskie (1945–1967). Wybór dokumentów*, oprac. S. Rudnicki, M. Silber, Warszawa 2009.
- Zając R., Interpelacja do prezesa Rady Ministrów w sprawie hitlerowskiego złota w bankach szwajcarskich, 17 IX 1996, Sprawozdanie Stenograficzne z 89 posiedzenia Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej w dniach 25, 26, 27 września 1996 r.

Opracowania

- Dudek A., *Historia polityczna Polski 1989–2023*, Warszawa 2023.
- Dyduch J., *Stosunki polsko-izraelskie w latach 1990–2009*, Warszawa 2010.
- Dzwończyk J., *Reprywatyzacja w Polsce w dekadzie 1991–2001*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2003, nr 638, s. 21–35.
- Ihnatowicz I., *Projekt instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych XIX i początku XX wieku*, „Studia Źródłoznawcze” 1962, t. VII, s. 99–124.
- Korban T., *Problem restytucji złota monetarnego zagrabionego przez III Rzeszę. Polska a Komisja Trójstronna – stan badań i perspektywy badawcze*, w: *Studia z najnowszej historii Polski*, t. 4, red. R. Łatka, Warszawa 2022, s. 127–139.
- Korban T., *Yugoslavia and the Restitution of Monetary Gold after World War II*, „Journal of Contemporary History” 2023, t. LIX, nr 1, s. 140–160.
- Kozłowski H., *Restytucja mienia gmin wyznaniowych i organizacji żydowskich*, w: *Żydzi Wschodniej Polski. Seria 2. W blasku i w cieniu historii*, red. J. Ławski, B. Olech, Białystok 2014, s. 597–616.
- Luterek T., *Reprywatyzacja. Źródła problemu*, Warszawa 2016.
- Nazi Gold. Information from British Archives*, wyd. FCO Historians, no. 11 of History Notes, September 1996.
- Nazi Gold. Information from British Archives. Part II: Monetary gold and The Tripartite Gold Commission*, wyd. FCO Historians, no. 12 of History Notes, May 1997.
- Nazi Gold. The London Conference*, London 1998.
- Simon Wiesenthal Center, <https://www.wiesenthal.com/about> (dostęp: 2 VIII 2025).
- Slany W.Z., Eizenstat S., *U.S. and Allied Efforts to Recover and Restore Gold and Other Assets Stolen or Hidden by Germany during World War II. Preliminary Study*, Washington, D.C. 1997.
- Stemplowski R., *Dla Polski w NATO*, „Polski Przegląd Dyplomatyczny” 2009, t. XLIX, nr 3, s. 65–102.

Stowarzyszenie „Dzieci Holocaustu” w Polsce, <https://dzieci-holocaustu.org.pl> (dostęp: 2 VIII 2025).

Szczepanik K., *Dyplomacja Polski 1918–2005. Struktury organizacyjne*, Warszawa 2005.

Zaidler K., *Reprywatyzacja z perspektywy teoretyczno-prawnej*, „Krytyka Prawa” 2009, t. I, nr 1, s. 174–192.

Tomasz Korban – dr, asystent w Instytucie Nauk o Informacji na Uniwersytecie Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie. Jego zainteresowania badawcze obejmują zimną wojnę i dyplomację PRL. W 2025 r. obronił dysertację poświęconą restytucji złota monetarnego przez Polskę po II wojnie światowej. Stypendysta Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego dla młodych naukowców. Absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Visiting Resesarch Student in International History na London School of Economics and Political Science (2022). E-mail: tomek.korban@gmail.com.

Tomasz Korban – PhD, assistant in the Institute of Information Sciences at the University of the National Education Commission, Krakow. His research interests include the Cold War and diplomacy of People’s Poland. Recently he defended his doctoral dissertation on the restitution of monetary gold to Poland after the Second World War. Jagiellonian University graduate. Visiting Research Student in International History at the London School of Economics and Political Science (2022). E-mail: tomek.korban@gmail.com.